

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Társadalomtudományi Kar
Tudományos Diákköri Konferencia

Koragyermekkorai intézményekben dolgozó
szakemberek „jó anya” képe egy Nógrád
megyei kistélepülésen

Szak:
Szociológia MA

Jelige:
holdfény

Évfolyam:
3. év

2024. április

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
2. Szakirodalmi áttekintés	3
2.1. A gyermeknevelés új globális trendjei	3
2.2. A magyar családpolitika és a nemi rezsím	5
2.3. Koragyermekkorai szolgáltatások és ellátások	8
2.3.1. Biztos Kezdet Gyerekház	9
2.3.2. Védőnői ellátás	10
2.4. A szakemberek pozíciójának és tevékenységének értelmezése	12
3. A kutatás kérdései.....	15
4. Módszertan	15
1. Kisfalva jellemzői	18
1.1. A településről általában	18
1.2. Koragyermekkorai intézmények és szolgáltatások Kisfalván	22
2. Elemzés	24
2.1. Szakemberek anyaképe	25
2.1.1. Tudatos vagy ösztönös – a szaktudással rendelkező tudatos anya képe	25
2.1.2. Elmosódó határok – a felelősségteljes felnőtt anya képe	28
2.1.3. Gondoskodás és munka – A törekvő, dolgozó anya képe	30
2.2. A helyi pozíció hatása a közvetített gyakorlatokra és narratívákra	33
2.2.1. Mária, a „helyi elit” tagja	33
2.2.2. Klára, a „külső szakértő”	35
2.2.3. Nóra, a „mobilis cigány”	37
2.2.4. Pozíció hatása a hétköznapi gyakorlatokra	39
3. Összegzés	43
Köszönetnyilvánítás	45
Hivatkozott irodalom.....	45
Jogsabályok	48

1. Bevezetés

A gondoskodási válság az akadémiai szférában egyre gyakrabban tárgyalt téma; az 1970-es évektől erősödő neoliberális politikák mentén az állam fokozatosan kivonul a gondoskodás szférájából és azt más piaci, civil vagy egyházi szereplőknek szervezi ki, miközben egyre nagyobb szerepet és felelősséget ruház a családokra, szülői gyakorlatokra és kifejezetten az anyákra (Fraser, 2016; Gregor & Kováts, 2020a, 2020b). A jelenlegi termelési viszonyok, illetve demográfiai dinamikák mellett a legtöbb európai társadalomban a reprodukció elosztása hosszú távon fenntarthatatlan, illetve nemi-, etnikai- és osztályegyenlőtlenségekre épül. Miközben Magyarországon egy erős pronatalista politika figyelhető meg, kiemelt politikai cél a születések számának növelése. A jelenlegi állami családpolitika a hagyományos nemi szerepek szerint szerveződő, sokgyerekes, stabil munkapozícióval rendelkező nukleáris családokat priorizálja, szemben az alsóosztálybeli, a munkaerőpiachoz csak gyenge szálakkal vagy egyáltalán nem kapcsolódó családokkal, illetve más típusú családformákkal (Darvas & Szikra, 2017; Szikra, 2018; Fodor, 2022).

A téma egyre inkább kutatott Magyarországon is, az ország félperifériás pozícióját és szerepét hangsúlyozva egy globális rendszerben, ám kevés kutatás fókuszál a lokális és intézményi szintre. Úgy gondolom, ez fontos új szempontokat hozhat be a gondoskodás jelenlegi egyenlőtlen megszervezésének kutatásába, mert helyi szinten – helyi hierarchiákba, viszonyrendszerekbe és kontextusba beágyazva elemzi és értelmezi a létrejövő narratívákat és gyakorlatokat.

Dolgozatomban egy Nógrád vármegyei kistelepülésen végzett terepmunka eredményei alapján arra keresem a választ, hogy a helyi koragyermekkori nevelő és gondozó intézmények, a Biztos Kezdet Gyerekház és a védőnői ellátás szakemberei milyen elvárásokat, mintákat közvetítenek a családok és az anyák felé hétköznapi gyakorlataik során és narratíváikban. Az esetre mint a gondoskodási válság (Fraser, 2016) egy lokális leképeződésére tekintek a félperifériás Magyarország egy periferikus terében, ahol kiemelkedően magas a hátrányos helyzetű gyerekek és családok aránya, illetve a koragyermekkori ellátásokhoz korlátos a hozzáférés (vö. Keller & Szőke, 2018; Husz et al., 2020). Elemzésemben két témát járok részletesen körül: a szakemberek anyaképét, illetve a szakemberek lokális pozíciójának hatását az anyákkal való viszonyukra, valamint a hétköznapi gyakorlataikra és elbeszéléseikre. A szakembereket közvetítő osztálypozícióból (Éber, 2020) tevékenykedő, komplex viszonyrendszerekbe beágyazott szereplőknek tekintem, akik saját maguk is cselekvően alakítják a „jó anyaság” és az érdemesség feltételeit. A dolgozat központi állítása, hogy a gyereknevelés új globális

trendjei, az állami közpolitikák, az intézményi meghatározottságok mellett a lokális viszonyrendszerben elfoglalt pozíció is hatással van azokra a gyereknevelési elképzelésekre és normákra, melyeket a szakemberek az anyák felé közvetítenek. A dolgozat újdonsága, hogy a lokalitás és a pozicionáltság hatását vizsgálja az anyakép, illetve a szakemberek és anyák viszonyának alakulására, rámutatva arra, hogy ők maguk is (újra)termelik a különböző viszonyrendszereket, reprodukálják az egyenlőtlenségeket és a hierarchizált különbségtételeket vagy közös pozíció mentén szolidáris viszonyokat is alakítanak ki.

A szakirodalmi fejezetében áttekintem azokat a területeket, melyek hatással vannak a koragyermekkorai intézményekben zajló hétköznapi munkára: a gyermeknevelés új globális trendjeinek főbb jellemzőit, a jelenlegi magyar családpolitika körvonalait, illetve összefüggéseit a nemi rezsimmel. Ezután a kutatás alatt vizsgált intézmények jogszabályi háttérét ismertetem, valamint az abban dolgozó szakemberek pozíciójának értelmezésére használt elméleti kereteket mutatom be. A módszertani megfontolások ismertetése után bemutatom a kutatás terepét, Kisfalvát¹, a lokális viszonyokat, melybe a koragyermekkorai gondoskodás beágyazódik. Az elemzés két részre tagolódik: először három fogalom, a tudás/tudatosság, felelősség és munka köré szervezve ismertetem a szakemberek anyaképét, majd részletesen bemutatom magukat a szakembereket, körbejárva a lokalitásban betöltött pozíciójuk hatását a hétköznapi gyakorlataikra és narratíváikra, illetve az anyákkal való viszonyukra.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. A gyermeknevelés új globális trendjei

A gondoskodási válság fogalma tágabb értelemben a kapitalizmus azon tendenciájára utal, amely a folyamatos tőkefelhalmozás alapjául szolgáló reprodukzív munkát nem ismeri el munkaként, folyamatosan kizsákmányolja (Fraser, 2016). A gondoskodási válság egyik legfontosabb teoretikusa, Nancy Fraser ezt a kapitalizmus inherens ellentmondásának tartja: a reprodukzív szféra el nem ismerése a folyamatos tőkefelhalmozás feltétele, ugyanakkor állandóan destabilizálja a rendszer alapját, ami végső soron annak összeomlásához vezet. A válság szűkebb értelmezése azokra az 1970-es évektől kibontakozó tendenciákra utal, amelyek során a gondoskodási terhek növekednek, miközben a nemzetállamok neoliberális politikák mentén fokozatosan vonulnak ki a gondoskodás szférájából és szervezik ki más (pl. piaci, civil,

¹ Kutatásom terepétül szolgáló település, illetve az összes megjelenő helység és személy nevét anonimizáltam, álneveket használtam a dolgozatban. Az anonimizálás megfontolásairól részletesebben írok a módszertani fejezetben.

egyházi) szereplőknek, illetve hárítják át a családokra, kifejezetten az anyákra (Gregor & Kováts, 2020b). A jelenlegi termelési viszonyok, illetve demográfiai dinamikák mellett a legtöbb európai társadalomban a reprodukív munkák elosztása hosszú távon fenntarthatatlan, illetve nemi-, etnikai- és osztályegyenlőtlenségekre épül: alapvetően nők végzik, illetve jobb anyagi helyzetű, centrumországokban élő családok pedig alsóosztálybeli, migráns nőkre tudják kiszervezni azokat (Fraser, 2016; Gregor & Kováts, 2020b; Gábrriel, 2020).

A válság egyik következménye, hogy egyre nagyobb felelősség hárul a családokra, azon belül a nőkre, az anyákra. A gondoskodási válság a háztartásokon belül a nemi egyenlőtlenségeket is növeli, súlyos gondoskodási terheket róva ezzel a nőkre (Gregor & Kováts, 2020b). Ezzel egyidejűleg a gyereknevelésre, a szülői gyakorlatokra is nagy hangsúly helyeződik, amit új szülőség kultúrájának, vagy intenzív szülőségnek, intenzív anyaságnak hív a szakirodalom. Az 1970-es évektől kezdődően egyre nagyobb figyelem irányul a szülői gyakorlatokra, egyre intenzívebbé válik a szülői jelenlét, a növekvő globális egyenlőtlenségekkel összefüggésben (Doepke & Zilibotti, 2019). Először Sharon Hays (1996) fogalmazta meg az intenzív anyaság koncepcióját, amely szerint az anyai tevékenység gyerek-központú, szakértők által vezérelt, érzelmileg megterhelő, tőke- és időigényes gyakorlat. Elsődlegesen az anyák felelősek a gyerekük felnövekedéséért és fejlődéséért, a gyerekek igényei és érdekei elsőbbséget élveznek az anyákéval szemben. Több magyar kutatás is rámutatott, hogy ezek az elvárások a magasabb osztálypozíciójú magyar nők anyasági gyakorlataiban is megjelennek (vö. Geambaşu et al., 2020, 2022; Kutrovátz, 2023).

Az anyai gyakorlatok, illetve az anya-gyerek kapcsolat minősége kulcsfontosságú tényezőként jelenik meg a gyermekek fejlődése és későbbi sikeressége szempontjából, mégpedig erősen individualizált és átpszichologizált narratívában (Szőke & Kovai, 2022). A fejlődés- és neuropszichológia fellendülése még nagyobb löketet ad az intenzív szülőség elvárásainak, és a szaktudások leszivárognak a hétköznapi szintekre is. Az anyáknak „szakértőkké” kell válniuk saját gyermekük mozgási, kognitív, érzelmi fejlődése területén, és folyamatosan monitorozni kell gyermekük fejlődési szakaszait, illetve saját tevékenységüket. Ez a fajta elvárás a gyereknevelést tervezett és tudatos tevékenységgé teszi (Lee, 2014).

A kiemelt figyelem és felelősségmegosztásban belső ellentmondás feszül: a gyerekek gondozása, az anya-gyermek kapcsolat közügy lesz, ugyanakkor a felelősség elődlegetesen mégis az anyákra hárul (Macvarish, 2014). A gyermeknevelés ilyen individualista felfogása pedig újratermelheti az egyenlőtlen osztályviszonyokat, hisz akik hozzáférnek különböző tőkeigényes szaktudásokhoz, a szakértők szolgáltatásaihoz, érdemes, jó anyaként jelennek meg, akik pedig

nem, azokra a rossz, értelmetlen anya bélyegét sütik. A strukturális problémák leképeződései így nem rendszerszinten, hanem egyéni jellemzőként jelennek meg, a megfelelő szülői gyakorlatokra koncentráló diskurzusok és politikák elfedik például a gyermekszegénység mögött álló rendszerszintű okokat (Gillies, 2008).

Az új típusú gyereknevelési trendek nagy hangsúlyt helyeznek a gyerekekre leselkedő kockázatokra. A jelenlegi társadalmi képzet a gyerekeket kiszolgáltatottnak és védtelennek tekinti, és a szülőket teszi felelőssé, hogy megelőzzenek mindent, ami a gyermekek fejlődését és jóllétét veszélyeztetheti (Lee, 2014). Maguk a szülők, a szülői magatartások is kockázati tényezők lehetnek, ezért a kockázatmegelőzés érdekében szigorúan ellenőrzik az anyák tevékenységét. Szemléletes példa erre a családból már születéskor kiemelt gyerekek számának emelkedése Magyarországon az elmúlt évtizedben; a család és a rokonság korábbi hatásági ügyeiből kiindulva a Család- és Gyerekjóléti Központ már előre „megelőzi” a gyereket fenyegető veszélyeket (Szőke, 2022).

Az új típusú szülőséghez kapcsolódik a koragyermekkora, különösen a gyerekek első három évére fordított kiemelt figyelem. Pszichológiai (Shonkoff & Phillips, 2000) és közgazdaságtani (Heckman, 2012) kutatások amellel érvelnek, hogy ez az időszak alapvetően meghatározza a gyermekek későbbi életét, életesélyeit. A befektetéselmélet a gyerekekre mint leendő állampolgárra és munkaerőre tekint; ahhoz hogy később produktív állampolgárrá és mentálisan egészséges felnőtté válhasson, a szülőknek be kell ruházni a fejlesztésébe. Minél korábban történik a beruházás, annál jobban megtérül, mind a későbbi produktivitás, mind a gyerek mentális jóléte szempontjából (Szőke & Kovai, 2022). A lehetséges problémák minél korábbi felismerésének és a korai fejlesztésnek a fontossága elterjedt nézetté vált a szakemberek között és a közpolitikákban, ami szintén a családok folytonos monitorozását erősíti. A különböző gyermekszegénység elleni, illetve felzárkóztató programok is nagy szerepet tulajdonítanak a koragyermekkori fejlesztésnek (vö. F. Lassú & Hajdú, 2023; Szomor, 2012), ami lehetőséget adhat az új generációnak a „generációs szegénység” megtörésére. A koragyermekkori nevelő és gondozó intézmények fejlesztése kiemelt szakpolitikai célként jelenik meg, ám a területi egyenlőtlenségek, a szabályozási rendszer, illetve az egyenlőtlen forrásallokáció miatt a szolgáltatás nem tudja csökkenteni, sőt megerősíti a területi-, társadalmi egyenlőtlenségeket (Keller & Szőke, 2019).

2.2. A magyar családpolitika és a nemi rezsim

A 2010 óta regnáló magyar kormány politikájában kiemelten fontos elem a családpolitika: egyrészt európai uniós összehasonlítás alapján a GDP jelentős részét költi a kormány

családpolitikai juttatásokra (Inglot et al., 2023), másrészt a családpolitika szimbolikus elemeinek tematizálása a kormányzati kommunikáció fontos része. A magyar családpolitika központi kérdése a népességnövekedés, amit a hagyományos családok támogatásán keresztül kíván elérni. A csökkenő fertilitást a hagyományos családmoddeltől való eltávolodással, különösen a nők hagyományos anyai szerepének elhanyagolásával magyarázza, szimbolikus szinten a tradicionális családot támogatja (Szikra, 2018). A népességnövekedés politikája szelektív, kirekesztő szempontokhoz van kötve. A szelektív pronatalista politika csak bizonyos csoportok reprodukcióját támogatja, míg másokét nem. A 2011-ben elfogadott családvédelmi törvény úgy fogalmaz, hogy a gyerekek „felelős” felnevelését szeretné támogatni, amivel azt sejteti, hogy az anyagilag erős, tudatosan előre tervező családokat támogatja, ezzel szemben a „felelőtlen”, szegény családokat nem vagy csak kevésbé (Szikra, 2018). Inglot és szerzőtársai (2023) a „differenciált termékenység” fogalmával fejezik ki azt, hogy a kormányzati politika gyakorlatilag osztálypolitika is egyben; különböző eszközökkel igyekszik növelni a termékenységi arányokat a jobban képzett, biztos munkapozícióval rendelkezők körében, és egyben kontroll alatt tartani vagy csökkenteni a szegény és különösen roma családok esetében. Szikra (2018) szerint a jelenlegi hagyományos és konzervatív értékeken alapuló családpolitikát a posztkommunista tradicionalizmus ideológiájával lehetne jellemezni. Ennek legfontosabb elemei, hogy elválasztja a dolgozókat a nem dolgozóktól: akik nem dolgoznak, azokat érdemtelennek bélyegzi és megvon tőlük minden támogatást, valamint a hagyományos családmoddelt, illetve az ennek megfelelő nemi szerepeket támogatja.

A családpolitikát a jelenlegi kormány igyekszik leválasztani a szociális rászorultság alapján működtetett ellátórendszeről. Az univerzális, mindenkinek alanyi jogon járó támogatásokat befagyasztják, így az infláció miatt értékük évről-évre alacsonyabb. Ilyen a családi pótlék, amelynek az igénybevételét az elmúlt években még egyre több feltételhez is kötötték (például iskoláztatás), emiatt többen kiesnek a támogatotti körből (Darvas – Szikra, 2017). Ezzel szemben olyan ellátások játszanak központi szerepet a családtámogatásban, amelyek stabil munkaviszonyhoz vannak kötve, illetve a magasabb keresetűek jobban járnak vele. Ilyen a családi adókedvezmény növelése. Ez neoliberális szakpolitikai intézkedésnek tekinthető, hiszen az univerzális elem helyett adókedvezményekkel operál (Szikra, 2018), és jól beleillik a „dolgost” a „dologtalantól” elválasztó szemléletbe. Szikra Dorottya és Darvas Ágnes (2017) úgy fogalmaz, hogy a családpolitika tekintetében mintha két „vágányra” lenne ráállítva a társadalom két különböző csoportja: az alacsony osztályhelyzetű családok a hatalom

neoliberális oldalával, míg a magasabb osztályhelyzetűek a posztkommunista tradicionalizmus bőkezű etatista oldalával találkoznak.

A konkrét intézkedések jóval megengedőbbek nemi szempontból. A kisgyerekes nők munkavállalását támogatják például a 2014-ben bevezetett GYED extrával (Szikra, 2018). Ugyanakkor a reprodukatív munka ugyanúgy a nők terhe marad, és a feladatok összehangolásában nem nyújt segítséget az állam. A munka–magánélet egyensúlyának, vagy a magyar közbeszédben inkább munka–család egyensúlyának diskurzusa erősen a középosztálybeli, a viszonylag magas keresetű, kétkeresős családokban élő nőkhez kapcsolódik, és nem terjed ki az egyedülálló szülők, a szegénységben élők, alacsony jövedelműek problémáira. Kizárólag a nőkre korlátozódik és teljes mértékben rájuk tolja a felelősséget, hogy egyéni stratégiákat találjanak a két szféra egyensúlyának megteremtésére (Kövér, 2019; Fodor, 2022). Szintén a kisgyerekes nők munkavállalását támogatja a kormány a korgyerekkori intézmények, bölcsődék létrehozásával (Darvas – Szikra, 2017), ugyanakkor a bölcsődék területi egyenlőtlenségei gátolják, hogy az ellátás széles körben hozzáférhető legyen (Keller, 2018).

Az állami közpolitikákból is kirajzolódik a gondoskodás nemi meghatározottsága: a gondoskodási munkák egyértelműen a családokra, azon belül a nőkre hárulnak, a magyar nőkre mint a nemzet reprodukciós polgárait (Sipos & Szalma, 2023) tekint az állam. A különböző közpolitikák meghatározzák a társadalom nemi viszonyait, a nemi rezsimet. Walby (2020) megközelítésében a nemi rezsim különböző társadalmi intézményekből épül fel, amelyek különféle szereplők segítségével közvetítik és alakítják a nemek közötti társadalmi viszonyokat. Walby a genderrezsim létrejöttének négy szintjét különbözteti meg: az általános társadalmi rendszer szintjét, az állami politikák és irányítási módszerek szintjét, a különböző specifikáltabb alrendszerek szintjét (gazdaság, politika, civil társadalom), illetve a társas gyakorlatok, interakciók szintjét (Walby, 2004). Walby elemzési keretét én is használok kutatásom során, mert remekül rámutat arra, hogy a nemek közti viszonyok termelése és újratermelése több szinten, különböző intézmények aktív szerepével történik.

A 2010 után kiépülő magyar állami társadalompolitika nemi rezsimet formáló hatását legalaposabban Fodor Éva „carefare” rezsim (2022) fogalma írja le. Fodor a gondoskodási válságára adott mutáns válaszként értelmezi a 2010 után kiépülő „carefare” rezsimet, ami a különböző egyenlőtlen viszonyrendszerekre ráépülve ideig-óráig meg tudja fékezni a reprodukatív munkák eltagadása és el nem ismerése által előrejelzett összeomlást (vö. Fraser, 2016). A „carefare” rezsimben a szociális állampolgársági jogok alapját a gyerekekről való

gondoskodás és a fizetett munka együttesen képezik. Ahogyan más szerzők is rámutatnak, a munkához kötött családi támogatások, illetve a szociális- és családtámogatási rendszer szétválasztásával azok részesülnek az állami újraelosztás bőséges juttatásaiból, akik egyszerre nevelnek gyereket és dolgoznak (Darvas & Szikra 2017; Szikra, 2018). A „carefare” logika tehát hozzáépül a „workfare”, munka alapú társadalom logikájához, ami a dologtalanokat értelmetlennek címkézi, ám kizorítja a nagyvonalú támogatásokból azokat is, akik nem vállalnak és nevelnek gyereket (Fodor 2022).

A magyar állam, szemben több nyugat-európai neoliberális rezsimmel, a szolgáltatások piaci kiszervezése helyett inkább egyházi szereplőknek adja át a gondoskodás intézményeinek fenntartását, ő maga kivonul onnan. Fodor (2022) ezt azzal indokolja, hogy az egyházakon keresztül egy politikailag lojális, új generáció kinevelése a célja. Az egyházi iskolák tömeges megjelenésének hatásait már többen vizsgálták, rámutatva, hogyan növelik az egyébként is szelektív oktatási rendszer egyenlőtlenségeit (Ercse, 2019), illetve hogyan erősítik a hatalom politikai legitimitását (Neumann, 2022). Az egyház megjelent bölcsődék, óvodák, nevelőszülői hálózatok, idősotthonok fenntartójaként, a különböző szeretetszolgálatok pedig a felzárkóztató programokban kapnak különösen nagy szerepet. A 2010 után kiépülő „carefare” rezsim (Fodor, 2022) a gondoskodás felelősségét egyértelműen a magyar nőkre helyezi, akiktől emellett azt várja, hogy a fizetett munka szférájában is részt vegyenek, ám ott semmilyen egyenlősítő törekvést nem alkalmaz, nem követi még a – sokszor szintén korlátozott hatású – európai uniós előírásokat sem. A rezsim a munkaerőpiacon bevezetendő, illetve a háztartásokat ösztönző nemi egyenlősítő politikák helyett szentimentalizálja a reprodukív munkákat, a gondoskodást esszenciálisan nőiesnek állítja be. Az nőket az elfogadással, a melegséggel, a gondoskodással jellemzi, akik emellett szorgalmasan és keményen dolgoznak, mindezt szeretetből teszik és nem pénzért, hiszen ez a fajta gondoskodás a nők személyes tulajdonsága. Ez a szentimentalizáló diskurzus valamifajta szimbolikus elismerést ad a nők számára a gondoskodásért (Fodor, 2022).

2.3. Koragyermekori szolgáltatások és ellátások

A következő fejezetben a kutatásomban megjelenő koragyermekori szolgáltatások jogszabályi háttérét és működését mutatom be, felvázolom azokat az intézményi kereteket, melyek befolyásolják az elemzésben megjelenő szakemberek hétköznapi gyakorlatait.

A koragyermekori nevelés és gondozás célja az UNESCO (2023) meghatározása szerint iskolás kor előtt álló gyerekek holisztikus szemléletű szociális, érzelmi, kognitív fejlesztése az egész életen át tartó tanulás és jólét szilárd és széles körű megalapozása érdekében. Az koragyermekori szolgáltatások és intézmények a képességfejlesztéssel nem csak az egyéni

jólét növekedéséhez és sikeresség eléréséhez járulnak hozzá, de a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentéséhez is (Keller, 2018). Dolgozatban én csak a 3 év alatti gyerekekkel dolgozó intézményekkel foglalkozok, a szakirodalomban is ezen a szűken vett koragyermekkoron van a hangsúly (vö. Gillies, 2008; Szőke 2020, 2022). Nem célom áttekinteni a teljes magyar koragyermekkorai ellátórendszert, a következőkben csupán az elemzésemben megjelenő Biztos Kezdet Gyerekházat és a védőnői ellátást fogom ismertetni.

2.3.1. Biztos Kezdet Gyerekház

A Biztos Kezdet Gyerekház az angol „Sure Start” program mintájára jött létre, a Gyerekesély Program keretében. Az intézmény célja, hogy korgyermekkorai komplex fejlesztő szolgáltatásokat juttasson el olyan hátrányos helyzetű járásokba, településekre, településrészekre, ahol hiányoznak a kifejezetten a 0-3 éves gyerekeknek szánt szolgáltatások. A program indulásakor fontosnak tartották a területi célzást és integráló szemléletet, hogy a célcsoport ne csak a hátrányos helyzetű családok legyenek, hanem a hátrányos helyzetű térségben élő egyéb családok is igénybe vehessék (Szomor, 2012). A Gyerekházak rendszerének hitvallása, hogy a társadalmi kirekesztődés megelőzésének kulcsa a koragyermekkorai fejlesztés². A szolgáltatás célja szociokulturális hátrányokkal küzdő, elsősorban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek³ fejlődésének támogatása, fejlődési lemaradásaik kompenzálása, a szülői kompetenciák erősítése, továbbá az óvodai beilleszkedés, valamint a gyermek és családja társadalmi integrációjának elősegítése.⁴

A Biztos Kezdet Gyerekházakat – 2015-től, az kötelező óvodába járás kezdetének leszállításától – várandós nők és három év alatti gyerekek szüleikkel együtt látogathatják minden hétköznapi délelőttönként, és ott különböző fejlesztő játékok, foglalkozások, tízórai és szülőcsoport várja őket. A szolgáltatás igénybevétele ingyenes és önkéntes, a célcsoporton belül mindenki számára nyitott, de az igénybe vevő gyermekek legalább 50%-ának rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben kell részesülnie. A Biztos Kezdet Gyerekházak rendszere több éves pályázati működés után 2013-ban bekerült a gyerekjóléti alapellátások közé⁵, fenntartói köre változatos;

² Szakmai Ajánlás a Biztos Kezdet Gyerekházak szolgáltatás működtetésére, 2023

³ Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre az a gyermek jogosult, akinek családjában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a szociális vetítési alap 180%-át. A kedvezményre jogosult gyermekek igénybe vehetnek ingyenes vagy kedvezményes iskolai gyermekétkeztetést, szünidei étkeztetést, valamint törvényben meghatározott pénzbeli támogatást (1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 19.§).

⁴ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 38/A.§

⁵ Az gyerekjóléti alapellátást a 1997. évi XXXI. gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló törvény szabályozza. Az alapellátás célja hozzájárulni a „gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének, jólétének, a családban történő nevelésének elősegítéséhez, a veszélyeztetettség megelőzéséhez és a kialakult veszélyeztetettség megszüntetéséhez, valamint

önkormányzatok, egyházi szervezetek, esetenként civil szervezetek. Szorosan együtt kell működniük az ellátórendszer más helyi intézményeivel és szereplőivel, illetve személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatóként tagjai a gyerekvédelmi jelzőrendszernek is⁶. Dolgozóiknak dokumentálniuk kell a szakmai munkát, nyomon kell követniük az intézmény szolgáltatásait rendszeresen igénybe vevő gyermekek fejlődését, valamint a szülők nevelési magatartásában bekövetkező változásokat is.

2.3.2. Védőnői ellátás

A magyar védőnői ellátás évszázados múltra tekint vissza mai formájában az 1990-es évektől működik (Kalichné Simon, 2015). Az egészségügyi alapellátás része, várandós anyáknak és a 19. évüket be nem töltött személyeknek nyújt az egészségügyi állapot megőrzését, a betegségek megelőzését, korai felismerését, illetve egészségfejlesztést célzó ellátásokat.⁷ A területi védőnőknek, akiknek 1975-től védőnői főiskolai végzettséggel kell rendelkezniük, a nővédelemben, a várandós, gyerekágyas és szoptatós anyák, illetve a tanulói jogviszony megkezdéséig a gyermekek gondozásában van szerepük, emellett családgondozói feladatokat is ellátnak. Családtervezéssel kapcsolatos tanácsadást nyújtanak, méhnyakrákszűrést végeznek, felkészítik az anyaságra a nőket, elősegítik az anya-gyermek kapcsolat kialakulását, támogatják az anyákat a szoptatásban. Kiemelt szerepük van a prevencióban is; egyrészt fel kell hívni a családok figyelmét az egészséges életmódra, az egészséges, biztonságos környezet kialakítására, illetve feladatuk a rizikótényezők, elváltozások és megbetegedéseket korai felismerése és jelzése. A védőnők dolga a családokat hozzásegíteni a helyes életvitelhez, a harmonikus, szerető családi környezet kialakításához, továbbá a családok tájékoztatni az életkorhoz kötött védőoltások fontosságáról, a védőoltások szervezése, illetve a helyi óvodában és iskolában is vannak feladataik, ha az iskolai védőnői ellátás iskolavédőnő foglalkoztatásával nem biztosított.⁸

A védőnői pozíció specialitása, hogy a heti rendszerességgű, rendelőben folytatott tanácsadás mellett a védőnő a családok otthonába is kijár a várandós anyák, illetve kisgyerekek gondozására és családlátogatás keretében végzi munkáját. A védőnői szolgáltatás nem

a gyermek családjából történő kiemelésének a megelőzéséhez.” Deklarált célkitűzése a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek szocializációs hátrányainak csökkentése, lehetőség szerint az érintett családok lakóhelyéhez legközelebb eső ellátást nyújtó intézményben.

⁶ Szakmai Ajánlás a Biztos Kezdet Gyerekházak szolgáltatás működtetésére, 2023

⁷ 2015. évi CXXIII. törvény az egészségügyi alapellátásról

⁸ 49/2004. (V.21.) ESzCsM rendelet a területi védőnői ellátásról

választható, kötelező jellegű. A védőnő hozzájárul a gyermek szükséglet szerinti gondozásához a családban (hatéves koráig), továbbá segíti a harmonikus szülő-gyermek kapcsolat kialakulását, a gyermek nevelését és szocializációját, valamint a gyermek fejlődéséhez igazodóan szükséges ismereteket nyújt a családnak. Figyelemmel kíséri a gyermek fejlődését, veszélyeztető tényező fennállása esetén értesíti a helyi háziorvost vagy a Család- és Gyerekjóléti Szolgálatot. Ő is tagja a gyermekvédelmi jelzőrendszernek, jelzési kötelezettsége van. A védőnő is a helyi ellátórendszerbe beágyazottan dolgozik, együttműködik a háziorvossal, a köznevelési intézmények dolgozóival és a gyermekjóléti szolgáltatások munkatársaival is.⁹

A védőnői ellátás fenntartói 2023 júniusig az önkormányzatok voltak, onnantól a fenntartói jogokat „az az irányító vármegyei intézmény gyakorolja, amely területileg illetékes az érintett védőnői körzet tekintetében”¹⁰, gyakorlatban a vármegyei központi kórházak.

A kutatásomban megjelenő két korgyermekekori szolgáltatás sok mindenben közös: mindkettő alapvetően preventív, területi alapon működik, kiemelten a várandós és kisgyermekes anyákkal, illetve gyermekekkel dolgozik. A védőnőnél az ellátotti kör szélesebb, de munkája többségében erre a csoportra összpontosít. Mindkét szolgáltatás fókuszba helyezi a gyermekek egészségét korai éveikben, illetve a fejlődési szakaszok figyelemmel kísérését. A Gyerekházban nagyobb hangsúly van a fejlődés monitorozásán és a fejlesztő tevékenységen, a védőnő esetén az ismeretek átadásán, a tájékoztatáson, illetve a kötelező vizsgálatokon, oltásokon. A védőnővel való együttműködés kötelező, a Biztos Gyerekház látogatása önkéntes.

A két szolgáltatást szabályozó törvények és rendeletek sok fogalmat tágan és homályosan fogalmaztak meg (vö. Haney, 2002; Szőke, 2022). Nem konkretizálják például, hogy mit értenek ideális „anya-gyermek kapcsolat”, vagy „harmonikus, szerető családi környezet” alatt, amelynek kialakulását elő kell segítenie a védőnőnek. A Gyerekházat szabályozó szakmai kiadvány sem határozza meg pontosan a „fejlődési elmaradás” vagy a „korszerű gyereknevelési elvek” pontos jellemzőit. A szolgáltatásokat nyújtó szakembereknek ezért bizonyos keretek között mozgásterük van, hogy saját elképzeléseik, értékrendük, tapasztalataik alapján végezzék munkájukat. A dolgozatban úgy tekintek a szakemberek tevékenységére, mint amit az állami szakpolitikák keretei, a saját elveik, elképzeléseik, a társadalomban uralkodó normák együttesen alakítanak és hatással van rá az ő társadalmon belül elfoglalt pozíciójuk, illetve az,

⁹ 49/2004. (V.21.) ESzCsM rendelet a területi védőnői ellátásról

¹⁰ 2015. évi CXXIII. törvény az egészségügyi alapellátásról

hogyan észlelik a helyi valóságot. A következő fejezetben azt tekintem át, hogy a szakemberi pozíció és a szakemberi tevékenység értelmezésére milyen elméleti keretek állnak a rendelkezésünkre.

2.4. A szakemberek pozíciójának és tevékenységének értelmezése

A szakemberek szerepének és tevékenységének értelmezéséhez két elméleti megközelítést mutatok be. Éber Márk Áron a magyar társadalom osztályszerkezetének elemzése során a „középosztály” fogalmát kritizálva a „köztes-közvetítő osztályok” fogalmát javasolja bevezetni (Éber, 2020). Éber a marxi hagyományt követve az osztályhelyzetet a termelési viszonyokban a munka – tőke viszonyban elfoglalt pozícióként értelmezi. Meghatároz ugyanakkor olyan pozíciókat, melyek se nem tőkések, se nem munkások, a viszonyrendszerben köztes pozíciókat foglalnak el. A köztes osztálypozíciókkal olyan magánvállalatok, magáncégek dolgozóinak helyzetét írja le, akik bár nem tulajdonosok, de kedvező jövedelem- és munkafeltételek mellett menedzseri, szakértői, szakértelmiségi munkát végeznek. A tőke-munka viszonyba beágyazódva bér munkásként dolgoznak, de ellentmondásos helyzetben vannak, köztes pozícióban.

A közvetítő osztályok, olyan az állam által fenntartott pozíciók, melyek valószínűleg a kapitalizmus szabad működése keretében, szabadpiaci alapon nem léteznének. Ide sorolja Éber az orvosokat, ápolókat, köznevelési intézményben dolgozókat, óvó- és védőnőket, szociális munkásokat és köztisztviselőket. Közvetítő szerepüket abban látja, hogy bár közvetlenül nincsenek bekötve a tőke-munka viszonyba, de hozzájárulnak az állampolgárok munkaerejének újratermeléséhez, megújításához és fokozásához, fenntartják a közrendet, biztosítják a termelés zavartalanságát (Éber, 2022). Éber hangsúlyozza, hogy a fogalmat minden esetben többes számban használja, köztes és közvetítő osztályokról beszél, hiszen számos különböző osztálypozíció figyelhető meg mind az állami, mind a magánszférában.

A közvetítő pozíció meghatározásakor kiemelt hangsúly kerül a reprodukcióra, a népesség újratermelésnek megszervezésére, szabályozására, ami pedig a nemi rezsimen belül a nőkhöz kötött tevékenység, nők által felülreprezentált szféra. Ebben a nemi szemponttól meghatározott pozícióban a különböző fizetett intézményes reprodukcióban dolgozókra mint egyfajta biopolitikai cselekvőkre tekintek a dolgozatban, akik az állam – mely szintén nem független a tőke-munka viszonytól – biopolitikai céljait közvetítik hétköznapi munkájuk során, ezzel pedig hozzájárulnak az osztályviszonyok, illetve a nemi rend újratermeléséhez is. Éber közvetítő osztály fogalma jól kapcsolódik a nemzetközi gyerekneveléssel kapcsolatos trendekben megjelenő beruházás elméletéhez, ami a gyerekekre, mint leendő állampolgárra, leendő

munkaerőre tekint, akibe be kell fektetni, hogy gazdaságilag produktív tagja legyen a társadalomnak.

Michael Lipsky (1980) a „street-level bureaucracy”, azaz utcai bürokrácia, az utcai bürokrata fogalmat alkotta meg a különböző közpolitikák elemzése kapcsán. Lipsky arra hívja fel a figyelmet, hogy a kutatók és az elemzők a közpolitikák értelmezése során általában megragadnak a törvények és rendelkezések szintjén, ám a szakpolitikák implementálásával nem foglalkoznak. Utcai bürokrátáknak olyan állami tisztségviselőket nevez, akik a különböző szakpolitikákat helyben érvényesítik, és állítása szerint meglehetősen nagy döntési helyzetben vannak: fogadják és kezelik a kérelmeket, döntenek arról, hogy valami esetté válik-e vagy sem, jelzéseket tesznek és gyakran széles mérlegelési jogkörrel rendelkeznek az ügyfelekkel kapcsolatos döntésekben. Felfogásában a politikákat és a szabályozásokat nem csak a törvényhozásban vagy a magas szintű közigazgatásban dolgozók határozzák meg, hanem a helyi szintű intézményekben és hivatalokban dolgozó utcai bürokraták és az ügyfelek közötti mindennapi interakciók is. Az állami politikák és a tisztségviselők tevékenysége között gyakran diszkrepanciák állnak fent, melyet az utcai bürokrata a saját elvei, értékelése alapján old fel. Döntéseik, mindennapi gyakorlataik érdekesnek és értelmetlennek minősítenek bizonyos egyéneket és csoportokat, így a döntések mögött meghúzódó értékek mentén újratermelnek bizonyos társadalmi viszonyokat, de akár azokkal szembe fordulva is viszonyulhatnak egyes kliensekhez, formálva ezzel a helyi viszonyrendszereket (vö. Haney, 2002; Szőke, 2012).

Az általam vizsgált szakembereket; a védőnőt, a Biztos Kezdet Gyerekház dolgozóit, illetve a terepen szintén jelenlévő, de a kutatásom fókuszában most nem szereplő óvónőt, családsegítőt, családmentort, szociális munkást közvetítő osztálypozícióban cselekvőnek tekintem. A Lipsky által javasoltak szellemében, mely a szakembereknek nagy mozgásteret és döntési jogkört feltételez, az Éber-féle közvetítés fogalmát tágabban értelmezem: a szakemberek közvetítik az állam reprodukív politikáit, meghatározzák a reprodukció kereteit, emellett a helyi állam (önkormányzatok, helyi elit) és a helyi társadalom között is közvetítenek, illetve továbbadják saját osztály-, és nemi beállítódásaikat, diszpozíciójukat. Tapasztalataikat, a terepen érzékelteket is beépítik az általuk működtetett közpolitikákba, így bizonyos értelemben a terepről is közvetítenek, még ha ez nem is jelenik meg törvényi, állami szinten. Ebben az értelmezésben a szakember nem csak az állami struktúrába beágyazott, az állami akaratot végrehajtó sejt, hanem egy aktor, aki különböző minőségű és szintű viszonyrendszerekbe és intézményes keretekbe beágyazva a közvetítő pozícióban saját erőforrásait és diszpozícióit alkalmazva cselekszik. Dolgozatomban ezért fektetek hangsúlyt a szakemberek pozícióinak

bemutatására és megértésére, illetve a lokalitás szerepére, melyben a közpolitikák implementálása zajlik.

Bár az intézményes gondoskodással foglalkozó magyar kutatások kiterjedtek, többségük vagy makro-, rendszerszinten az állami szabályozások (vö. Szikra, 2018; Fodor, 2022) vagy mikroszinten, az egyéni életutak, élethelyzetek (vö. Geambaşu et al., 2020, 2022) elemzésére fókuszál, az intézmények szintjével, ahol ténylegesen zajlik a gondoskodás kevés kutatás foglalkozik. Legfontosabb idevágó munkák Lynne Haney 1990-es évek közepi kutatása (2002), illetve Szőke Alexandra (2020, 2022) 2020-as évek eleji munkái.

Lynne Haney (2002) archív anyagokra és etnográfiai kutatásokra alapozva vizsgálta az 1990-es évek közepén, hogy a jóléti politika és a társadalmi-gazdasági változások hogyan alakítják a magyar gyermekjóléti intézmények gyakorlatait. A késő-szocialista időszakban a gyerekjóléti szakemberek az anyákat túlnyomórészt a háziasszonyi, háztartásvezetői kompetenciáik alapján értékelték. "Háztartási tesztek" végeztek, amelyekben lemérték főzési és takarítási képességeiket, illetve interakcióikat, viszonyukat gyerekeikhez. A gyerekekkel eltöltött idő mértéke a "jó anyaság" fontos szempontja volt. A meglévő osztálykülönbségeket nem, de az etnikai hovatartozáshoz erősen tükrözte a „jó anyaság” fogalma. A szakemberek az alacsony státuszú, kulturálisan más gyermeknevelési és háztartási gyakorlatokkal rendelkező roma ügyfeleiket gyakran patologizálták és "rossz anyáknak" bélyegezték.

Haney kutatásai arra is rámutattak, hogy az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején váltás következett be a jóléti és a családpolitikában, ami a gyermekjóléti gyakorlatban is tükröződött. A 1980-as évektől növekvő szegénység és az egyenlőtlenségek felerősödtek az 1989-es rendszerváltással, és a politikai-gazdasági változások, valamint az ebből következő tömeges munkanélküliség kezelése a gyerekjóléti rendszerben is lecsapódott. A korábbi, szinte univerzális maternalista ellátásokat felváltották a rászorultság alapú segélyek, melyek erősen stigmatizálókká lettek. Ezek a változások a gyermekjóléti szakemberek gyakorlatában is tükröződtek: a családsegítők munkájában a családok anyagi helyzetének és életmódjának felmérése vette át a fő szerepet. Az alapján értékelték őket, hogy képesek-e anyagilag biztosítani gyermekeik számára alapvető szükségleteiket. A gyermekjóléti esetek többségében az "anyagi veszélyeztetettség", a szegénység és az anyagi elhanyagoltság lett a beavatkozás fő oka. Haney azt is megjegyzi, hogy a szakemberek és az ügyfelek közötti interakcióban a szegényeket és a romákat gyakran lusta, műveletlen, egyszerű és rendetlen embereknek jellemezték és ezzel magyarázták társadalmi státuszukat is.

Szőke Alexandra (2020, 2022) egyéves terepmunka során három településen vizsgálta az ott működő koragyermekkori jóléti szolgáltatásokat. Arra volt kíváncsi, hogy a gyerekneveléssel kapcsolatos globális paradigmaváltás, az új szülőségi kultúra hogyan módosítja a szakemberek mindennapi gyakorlatait, munkájuk során hozott döntéseit. Cikkeiben arra mutat rá, hogy a szakemberek munkájában eltolódás figyelhető meg a szülői szeretet, a szülői kompetenciák fontossága felé, a materiális szempontok mellett egyre erőteljesebben jelennek meg az érzelmi szempontok a „jó anya” értelmezése során. A Család- és Gyerekjóléti Központok által indított nevelésbevételi eljárások példáján mutatja be, hogy az anya szeretetteljes magatartása, az anya és gyermek közötti érzelmi viszony kiemelt szempontként jelenik meg, amikor a gyerekek családból történő kiemeléséről döntenek a szakemberek. A 2010-es évek közepén az eljárások több mint felét a „családi környezet” veszélyeztető jellege miatt indították, gyakori indok lett a szülők életmódja, a családi konfliktusok, vagy a gyereknevelési problémák. Szőke rámutat, hogy az anyagi szempont nem tűnik el, ugyanakkor az új szülőség trendjei, melyek alapvetően középosztálybeli normákat tükröznek, megjelennek a gyerekjóléti dolgozók hétköznapi gyakorlataiban. Ezeket a normákat kéri számon alacsony státuszú, szegény családokon, felerősítve ezzel a gyerekjóléti szolgáltatások szociális és etnikai orientációját.

3. A kutatás kérdései

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a vizsgált terepen a kiválasztott koragyermekkori nevelő és gondozó intézmények, a Biztos Kezdet Gyerekházak és a védőnői hálózat szakemberei milyen elvárásokat, mintákat közvetítenek a családok és az anyák felé hétköznapi gyakorlataik során és narratíváikban.

1. Hogyan határozzák meg a „jó anya” képét? Az új szülőség kultúrájának, illetve a carefare rezsimnek mely elemei jelennek meg ezekben az anyakép(ek)ben?
2. A szakemberek lokális pozíciója hogyan befolyásolja mindennapi gyakorlataikat és narratíváikat? Milyen viszonyt alakítanak ki a szakemberek az anyákkal? Milyen társadalmi viszonyok húznak határt, vagy segítik az azonosulás és a szolidaritás kialakulását a szakemberek és az anyák között?

4. Módszertan

Kutatási kérdéseim megválaszolására a terepmunka módszerét választottam, melynek során félig strukturált interjúkat készítettem, illetve résztvevő megfigyelést végeztem. A terepmunka leginkább az antropológiában honos módszer, amely adott kérdéseket térben lehorgonyozva vizsgál (Feischmidt, 2007). Magától értetődő rutinokat, gyakorlatokat, illetve tudásokat tár fel,

melyekhez más módszerekkel nehéz közel kerülni, valamint szituációba ágyazott tudást hoz létre, mely számol a kutatásban résztvevő felek személyes meghatározottságaival (Gupta & Ferguson, 1997). A terepmunka így remek lehetőséget adott arra, hogy a korgyermekekori intézmények szakembereinek hétköznapi gyakorlatait, az ezek során megfogalmazott jelentéseket vizsgáljam, és mindezt a lokális viszonyrendszerbe beágyazva tudjam értelmezni. A félig strukturált interjú módszer keretében előre meghatározott szempontok mentén, ugyanakkor lazább kérdéssorral, az interjúalanyaim által felhozott témák, összefüggések és személyes információk mentén rugalmasan tudtam interjúkat készíteni a terepen (vö. Németh, 2020).

Kutatásom helyszínéül a Nógrád vármegyében elhelyezkedő Kisfalvát választottam, mert egy leszakadó térség kistelepülésén szerettem volna kutatni az intézményi gondoskodást, a gondoskodási válság jeleit, ahova az ellátórendszer egyenlőtlenségei miatt kevesebb erőforrás, szakember, szolgáltatás jut el (Keller & Szőke, 2020). Egy korábbi kutatás során jártam már Kisfalván, és ekkor úgy tűnt, hogy a gyerekvállalás- és nevelés, a családról, anyaságról alkotott jelentések fontos elemei a helyi lakosokkal és intézményekben dolgozókkal folytatott beszélgetéseimnek.

A kutatást egy öt hónapos időszak alatt, 2023. szeptember és 2024. január között folytattam, melynek során három alkalommal 1-2 hetet töltöttem Kisfalván és a környező településeken. Összesen nagyjából 5 hetes terepmunkát végeztem. A terepmunka során jelen voltam a kisfalvi Biztos Kezdet Gyerekházban, résztvevő megfigyelést végeztem a hétköznapi működésükről, én magam is mint egyfajta önkéntes segítő részt vettem a mindennapokban, sok informális beszélgetést folytattam a dolgozókkal és az odajáró anyákkal. Emellett öt félig strukturált interjút készítettem a Gyerekház dolgozóival, külön-külön, illetve mindkét munkatárs részvételével is. A település védőnőjével is számos alkalommal találkoztam, elkísértem kétszer családlátogatásra, illetve két félig strukturált interjút készítettem vele. A dolgozat fő empirikus anyagát ezek az interjúk, illetve a résztvevő megfigyelés során készített terepnaplók adják. A terepmunka ugyanakkor ennél jóval tágabb empirikus anyagot hozott létre, mely háttéranyagként szintén megjelenik a dolgozatban. Készítettem félig strukturált interjút a település vezető óvónőjével, az óvodában dolgozó logopédussal, a helyi iskola egyik tanárával, az idősgondozó központ vezetőjével, a településen működő szeretetszolgálat munkatársaival, a településen rövid ideig dolgozó családsegítővel, a járás egy másik településén működő Biztos Kezdet Gyerekház vezetőjével, két másik járási településen dolgozó óvónővel, valamint a járás több településén dolgozó civil szervezet koordinátorával és önkénteseivel. Emellett számos

spontán beszélgetést (Németh, 2020) folytattam a településen lakókkal, illetve az ott töltött idő alatt minden nap terepjegyzeteket és terepnaplót írtam, mely a személyes tapasztalatokat és megfigyeléseket egy szisztematikus rendszerben adatokká formálta (Feischmidt, 2007). Ezen túl a kutatás empirikus anyagát képezik a vizsgált intézmények és szolgáltatásokat háttérül szolgáló jogszabályok, illetve a vizsgált településről szóló adatok a KSH „Éves településstatisztikai adatok a 2022-es településszerkezetben” adatbázisából, valamint a KSH Népszámlálási adatbázisából.

Mind az interjúk, mind a résztvevő megfigyelés során tudatosan kezeltem a saját pozícióm, önreflexív módon igyekeztem benne lenni a különböző szituációkban. Az aktív interjúzás elveit követve (Holstein & Gurbium, 2013) a létrehozott jelentésekre úgy tekintek, mint amik az adott interakcióban konstruálódtak, melynek kutatóként én is részese voltam. Mivel kutatásom nagy hangsúly helyez a szakemberek pozíciójára, a saját kutatói pozíciómról való reflektálás is fontos. Nemcsak mint megfigyelő láthattam rá a rajtam kívül zajló folyamatokra és viszonyokra, de új szereplőként megérkezve, a helyi viszonyok rajtam is „átszűrődtek”, az én pozíciómon keresztül is (újra)termelődtek.

Fővárosi, szociológia szakos egyetemi hallgatóként jelentem meg Kisfalván, ami helyben ritka pozíció. Ez a fajta szerep, melyhez sok tudástőkéket társítanak, alapvetően olyan helyzetbe tett, ami miatt a szakemberek és más helybéliek is elismeréssel és tisztelettel fordultak felém. Ugyanakkor mint diák, illetve a dolgozóknál fiatalabb nő, aki bizonytalanul mozog ezekben a számára ismeretlen terekben, egyfajta segítő, támogató viszonyt is létrehozott köztem és a szakemberek között, akik nemcsak beavattak a helyi viszonyokba, de segítettek nekem a helyi közlekedésben, a kommunikációban más szereplőkkel. Nőként, illetve kifejezetten a nemi rezsimben nőkhöz társított kérdést vizsgálva a terepen a szakemberekkel, akik szintén mind nők voltak, létre tudott jönni egyfajta közös hang, közös alap, melyben elbeszélhetővé váltak a női, érzékeny tapasztalatok. Ugyanakkor mivel még fiatal, és gyerek nélküli nő vagyok, mind a szakemberek, mind az anyák úgy érezhették, hogy bizonyos anyai tapasztalatok számomra még nem érthetők vagy érezhetők át. A helyi anyák többsége eleinte bizalmatlan volt velem szemben, a településen újonnan megjelenő női szociális szakembernek látszó személlyel szemben, akit első találkozásunkkor legtöbbször a Gyerekház új dolgozójának hittek. A kezdeti bizalmatlanság mellett ugyanakkor nem volt annyira szokatlan a jelenlétem, egy új kvázi szakember voltam, aki valahogy figyeli őket. Így senki nem problematizálta, hogy a védőnőt elkísérve sokszor ismeretlenként én is beléptem a privát szférájukat jelentő otthonukba, ami azt

mutatja, hogy normalizáltabb az alacsonyabb státuszú családok privát szférájában belépni és felügyelni azt (Gillies, 2008; Szőke, 2020).

A kutatás terepéül szolgáló település, illetve az összes szereplő és helység nevét anonimizáltam, egyedül Nógrád vármegyét jelölöm meg, más esetben álneveket használok a dolgozatban. Ennek célja a kutatásom alanyainak fokozott védelme, a velük létrejött bizalmi viszony garantálása. Emellett pedig episztemológiai okai is vannak, hiszen a bemutatott kérdéseket nemcsak az adott térhez szeretném kötni, hanem tágabb, magasabb absztrakciós szintű jelenségeket szeretnék bemutatni a kutatott terepen történetektől elemelkedve (vö. Horváth & Gárdos, 2021). Kutatásomban fontos szerepet kapnak a lokális viszonyok és viszonyrendszerek, azonban, hogy a település ne legyen felismerhető, a települést leíró statisztikai elemzést nem pontos számadatokkal mutatom be. Az elemzésben a tendenciákra helyezem a hangsúlyt, más településekkel, vagy korábbi adatokkal viszonyba állítva igyekszem jellemezni a terepet.

1. Kisfalva jellemzői¹¹

1.1. A településről általában

Kisfalva egy közel 1600 fős község, zsáktelepülés Nógrád vármegyében. Lakónépessége 2000-ben még meghaladta az 1900-at, azóta folyamatos fogyás figyelhető meg. A népesség csökkenése mellett ugyanakkor a település korszerkezete gyakorlatilag változatlan az elmúlt 20 évben; az aktív korúak (18-64 évesek) a település lakosságának kicsit több mint felét alkotják, és a 18 év alatti, illetve 64 évnél idősebb korosztály is stabilan 22-23 százalék körül mozog. A születések száma átlagosan 24-26 egy évben, míg a halálozások száma évente 30 körül alakul. A 2022-es népszámlálás adatai alapján a lakosság majdnem 95 százaléka vallja magát magyar, míg nagyjából minden tizedik lakos cigány nemzetiségűnek. Ez a nemzetiségi kategória sok szempontból problematikus és számos érvényességi kérdést vet fel (vö. Kemény & Janky, 2003), például gyakran megkülönböztetik, ha valakit a környezete tart cigánynak vagy saját magát vallja annak, és bizonyos esetben ez a két kategória eltér. A Magyarországon élő cigány csoportok sokszínűsége is nehezíti a mérést, hiszen a cigány népesség többsége magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségűnek vallja magát a népszámlálásokon (Kemény & Janky, 2003).

¹¹ A fejezet alapjául szolgáló elemzés adatai a KSH „Éves településstatisztikai adatok a 2022-es településszerkezetben” adatbázisából (https://statinfo.ksh.hu/Statisinfo/QueryServlet?ha=TA2022_W), illetve a KSH Népszámlálási adatbázisából (<https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/>) származnak. Az leíró elemzést pontos adatokkal indokolt esetben kérésre el tudom küldeni a bírálók részére.

A cigány és magyar kifejezéseket mégis használom, mivel ezek az énikus kategóriák a terepen, melyeket a szakemberek is alkalmaznak. A dolgozatban Kovai Cecília (2017) cigány – magyar különbségtétel fogalma alapján fogom használni ezeket. Az ő értelmezésében a cigány és magyar nem nemzetiséget vagy etnikumot, hanem társadalmilag konstruált pozíciót jelent. Nem két esszenciális csoportot jelöl vele, hanem különböző kényszerek által, társadalmi interakciók során folyamatosan alakuló különbségtételt (Kovai, 2017: 13). Ez a fajta különbségtétel, ahogy Kovai kutatási terepein, Kisfalván is gyakorlatilag minden szituációban és élethelyzetben releváns, így az intézményes gondoskodás is egy olyan terep, ahol ez a különbségtétel folyamatosan (újra)konstruálóik. Kovai (2017) arra mutat rá, hogy a „cigánytematika” az általa is vizsgált észak-magyarországi településeken tágabb strukturális és gazdasági folyamatok által előidézett veszteségek és bizonytalanságok értelmezésére és elbeszélésére ad lehetőséget. A cigány pozíció a különbségtételben erősen összefonódik egy osztálypozícióval, a formális munkaerőpiacról kiszorult felesleges népességgel (vö. Szombati, 2018; Kovai & Puskás, 2023), ezzel szemben a magyar pozíció differenciáltabb, nagyobb mozgástérrel rendelkező relatív hegemon pozíció (Kovai, 2017: 15). A cigány és magyar kategóriákat tehát minden esetben a szakemberek által is alkalmazott énikus kategóriaként használom a dolgozatban, melyet egy folytonos különbségtételi, pozíciókat hierarchikusan megkülönböztető eljárás részének tekintek.

A helyi elbeszélések alapján a demográfiai folyamatok a cigány-magyar törésvonal mentén szerveződnek: míg a falu cigány fele sok gyereket vállal fiatalon (akár már 13-14 évesen, de jellemzően 16-17 évesen) és alacsony a várható élettartam, addig a magyar lakosság inkább 20-30-as éveiben vállal kevés gyereket, és sokan elköltöznak más településre dolgozni, így az idősök maradnak itt, gyakran egyedül, elmagányosodva. A védőnő elmondása szerint a született gyerekek között évente 20-21 a „cigánygyerek” és 4-5 a „magyar gyerek”. A település 18 év alatti lakónépességének tizede hátrányos helyzetű, és majdnem fele halmozottan hátrányos helyzetű¹², összesen a gyerekek majdnem kétharmada tartozik tehát valamelyik kategóriába. Ez az arány kiemelkedően magas, az országos 9%-os átlaghoz képes. A megyei átlag az országosnak több mint kétszerese, a járási pedig háromszorosa. Kisfalvával azonos járásba tartozó, hasonló méretű, illetve kisebb településeken is hasonlóan magas ez az arány, 40 – 70 százalék között mozog, míg a járási központban viszonylag alacsony, 5 százalék alatti. Ez a

¹² Hátrányos helyzetű az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek és nagykorúvá vált gyermek, akinek szülője vagy gyámja legfeljebb alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, vagy alacsony a foglalkoztatottsága vagy elégtelenek a lakáskörülményei. Ha legalább két tényező fennáll akkor halmozottan hátrányos helyzetű (1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámsági igazgatásról 67/A. §).

térbeli egyenlőtlenségekre mutat rá; a járásban az országos és a megyei átlaghoz képest is kiemelkedően magas a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya, a járáson belül a kistelepüléseken összpontosulnak.

A cigány – magyar különbségtétel a tér szerveződésében is megjelenik. Három nagyobb részre lehet osztani Kisfalvát: Kisfalva külső, a faluközpont és a „hegy”. Kisfalva zsáktelepülés, egyedül a szomszédos kisvárossal, a járási székhellyel van összeköttetésben. A városból Kisfalvára vezető úton először Kisfalva külsőre érkezünk, ahol szabályos utcákban lakóházak sorakoznak és néhány kis üzlet. Innen tovább haladva a faluközpontban találjuk a település fontosabb intézményeit: boltokat, pékséget, a közösségi házat, a falumúzeumot, a település katolikus templomát, és itt van a temető, az iskola, az óvoda, az orvosi és védőnői rendelő, a gyógyszertár, valamint az idősgondozó központ. A főutca egy dombra vezet fel, amit a helyiek csak a „hegynek” hívnak. A hegy közepén kezdődik a település 4-5 utcás szegregátuma, ezen túl pedig az erdő. A hegy és a faluközpontot között található a helyi Biztos Kezdet Gyerekház, a szegregátumban pedig a településen a Jelenlét programot vivő szeretetszolgálat épülete.

A szegregátum rossz infrastrukturális állapotú: az utcákon sok helyen lekopott az aszfalt, nagy a sár, a legtöbb lakóházból nem viszik el a szemetet, és problémát okoz a sok kóborkutya is. A lakóházak többsége nagyon rossz állapotban van, a legtöbb lakásban egy család több generációja, több ága él együtt. Kisfalva külsőn többségében a helyi nem cigányok laknak, míg a szegregátumban, illetve a szegregátum felé vezető úton főképp cigány családok élnek. Az utóbbi években ugyanakkor Kisfalva külsőn a kiköltözések és halálozások miatt megüresedett házakat hitel segítségével többségében cigány családok vették meg, ami nagyon komoly feszültséget és félelmet szül a település adott részén. A félelem alapja a szakemberek elmondás szerint az, hogy a családok majd „lelakják” a házakat, nem gondozzák a kerteket, illetve megszegik a közösségi együttélés alapelveit, hangoskodnak.

A településen a fő munkalehetőség a közmunka; az önkormányzat és a helyi szeretetszolgálat is alkalmaz közfoglalkoztatottakat. Az önkormányzat kb. 40-50 főnek ad munkát, ami többségében tereprendezés, fűnyírás és mezőgazdasági munka az önkormányzat földjein. A szeretetszolgálat kb. 20 közfoglalkoztatottat alkalmaz, ők a szeretetszolgálat által megvásárolt földön dolgoznak. Emellett néhány munkalehetőség van a település más, főképp az önkormányzat által fenntartott intézményeiben (vendégház, óvoda, iskola, pékség). A szomszédos kisváros egy középüzemébe járnak még a helyiek dolgozni, továbbá néhányan a legközelebbi nagy multinacionális cég gyárába, viszont az már a szomszédos megyében van, ahova költséges az eljutás. Ezenkívül a helyi férfiakat alkalmi segédmunkásként főleg pest

megyei építkezéseken foglalkoztatják. A településen a foglalkoztatottság 2022-ben közel 40 százalék volt, ami bár alacsonyabb, de nem marad el nagyon a járási és a megyei átlagtól sem, illetve nagyjából megegyezik a hasonló méretű más járási települések adataival. A 2011-es népszámlálás óta azonban egy több mint 10 százalékos ugrás figyelhető meg a foglalkoztatottságban, valószínűleg a településen bevezetett közmunkaprogram miatt, mivel nem jelent meg más új munkáltató a környéken.

Kutatásom nem terjedt ki a település tágabb viszonyainak, ezek történeti alakulásának vizsgálatára, valamint a helyi cigány – magyar különbségtétel működésének részletesebb feltárására, ugyanakkor ez fontos tényező, ami átszövi és meghatározza a szakemberek hétköznapi munkáját és az intézményes gondoskodás működését is. A település térbeli egyenlőtlenségei etnikai törésvonalak mentén alakulnak, a település bizonyos tereit csak cigányok használják, míg mást csak magyarok, egyre kevesebb a közös tér. A térbeli szegregáció mellett az oktatási intézmények is szegregálódtak az elmúlt évtizedben: a 2010-es évek közepén a település iskolája szegregálódott, majd néhány évre rá az óvoda is. A helyi magyarok, vagy a „feltörekvő cigány”-ok a szomszédos járási központ óvodáiba és iskoláiba kezdték járatni a gyerekeiket. A Biztos Kezdet Gyerekház a 2010-es évek elején még beteljesítette az integráló funkcióját és vegyesen jártak oda cigány és magyar anyák és gyerekek, de az elmúlt pár évben már oda is csak cigány anyák viszik a gyerekeiket. A nemrég megnyílt játszóteret sem használják magyar anyák gyerekeikkel, inkább a kisváros játszótereire viszik őket, ott „járnak össze”. A gyerekvállalási gyakorlatok is cigány – magyar törésvonalra illeszkednek: a cigány anyák általában sok gyereket vállalnak, a magyar fiatalok viszont többségében elvándorolnak, nem helyben telepednek le, és akik itt maradnak, azok is kevés gyereket vállalnak. Az oktatási intézmények, melyek a lokalitás, a helyi közösség újratermelődésének fontos terei, szintén „cigány térként” kezdenek el működni, miközben a „magyar terek” csökkeni látszanak, kiszerveződnek a szomszédos kisvárosba. Ezt a térvesztést a szakemberek – akik itt maradtak ezekben az intézményekben – „elcigányosodásként” írják le (vö. Kovai, 2017). Egyfajta pánik-érzéssel szemlélik, hogy a falu „magyar terei” csökkennek, magyar népessége csökken. A népszámlálási adatok egyébként a cigány népesség teljes lakosságon belüli arányának vagy számának növekedését sem igazolják az elmúlt 10 évben.¹³

¹³ Fenntartva természetesen a korábban említett érvényességgel kapcsolatos kétségeket (vö. Kemény – Janky 2003), ennek vizsgálatára további terepmunkára és szisztematikusabb statisztikai elemzésre lenne szükség.

Kisfalva alapvetően katolikus település, a 2022-es népszámlálás alapján a lakosság több mint fele vallotta magát katolikusnak, a többi felekezethez tartozók száma elhanyagolhatóan alacsony. A helyi egyházközösség erős, sokan járnak rendszeresen templomba, a nagyobb ünnepi rendezvényeket sokat látogatják. A település lakossága igyekszik fenntartani a palóc hagyományokat és szokásokat, élővé tenni a fiatalok számára is.

1.2. Koragyermekkorai intézmények és szolgáltatások Kisfalván

Kisfalván több szereplő is foglalkozik korgyermekkorai gondozással, neveléssel. Az egészségügyi ellátórendszer oldaláról a helyi védőnő, aki Kisfalva mellett még két kisebb településen is dolgozik. Rendelője a falu központjában van, nincs messze se a hegytől, se Kisfalva külsőtől. A járási Család- és Gyerekjóléti Szolgálat, valamint a Család- és Gyerekjóléti Központ, illetve munkatársai szintén foglalkoznak a helyi kisgyermekes családokkal.¹⁴ Kutatásom öt hónapja alatt Kisfalván négy családsegítő is megfordult, egyikőjük sem rendelkezett szociális szakképesítéssel. Volt, aki két hónapig, volt, aki csak két hétig dolgozott a pozícióban, és otthagya vagy elbocsájtották. Az esetmenedzserek hasonlóan váltogatták egymást a településen. Eredeti terveim szerint az ő munkájuk és működésük is kutatásom tárgyát képezte volna, de a nagy fluktuáció miatt végül nem tudtam megfelelő és mélyebb információkat szerezni az egyszeri kapcsolatfelvételeken túl.

A település a magas gyerekszegénységi mutatók miatt bekerült a 2000-es évek végén induló Gyerekesély Programba, melynek keretében létrehoztak helyben többek között egy Biztos Kezdet Gyerekházat. A Gyerekház több éves pályázati működés után a 2010-es évek elején önkormányzati fenntartású lett és azóta is üzemel. A Gyerekház alapelve, hogy integráló szolgáltatást nyújtson, ezért a faluközpont és a szegregátum szélén elhelyezkedő épületben működik. Jelenleg két szakember dolgozik benne, egy vezető és egy munkatárs. Bár kutatásom kezdetekor a jelenlegi vezető még kevesebb, mint egy éve dolgozott a Gyerekházban, de itt viszonylagos állandóság jellemezi a munkatársakat.

Emellett Kisfalva bekerült az ország 300 legszegényebb településének felzárkóztatásáért dolgozó Felzárkózó Települések programba is, a 2020-as évek elejétől a településen egy szeretetszolgálat működik Jelenlét programmal. Az utóbbi is hozott koragyermekkorai fejlesztő programot a településre, a „Fókuszban a gyermek” program keretében családmentorok

¹⁴ A Család- és Gyermekjóléti Szolgálatnál dolgozó családsegítő feladata inkább preventív, segítő jellegű és komplex szociális munkát végez szociális és mentálhigiéniai problémákkal küzdő családokkal. A Család- és Gyermekjóléti Központban dolgozó esetmenedzser a kötelező együttműködést maga után vonó védelembe vételi, illetve egyéb hatósági esetekben lép fel, inkább ellenőrző típusú szerepet kap (1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 40. §, 40/A. §).

foglalkoztak kisgyerekes családokkal, segítik őket családmentorálással és a szülői kompetenciák erősítésével a várandóságtól a gyermek harmadik évéig. A program által megfogalmazott „Első 1000” nap elv szintén a befektetéselmélet azon tézisének hangsúlyozza, hogy a gyermek fejlődésében az első három év kardinális, így erre kell a fókuszot helyezni. Két helyi, a szegregátumban élő nő került a családmentor pozícióba, eleinte közmunkásként, majd teljes állású munkatársként vették fel őket a helyi szeretetszolgálat programjába. Kutatásom elején ezt a programot is be akartam emeli a vizsgálatba, ám a program éppen a kutatás alatt zárult le, három évvel az indulás után.

A családsegítő és a családmentorok példája jól mutatja a szociális ellátórendszer problémáit. Az állami ellátórendszer alulfinanszírozott, erőforráshiányos, nincs elég szakember, akiket foglalkoztatnak és általában semmilyen szakképesítésük sincs. Mindezek jelentősen megnehezítik a szociális munkát, mely különösen nagy kihívás van a hátrányos helyzetű településeken, ahol sokszor magas a komplex problémákkal szembenező családok száma (vö. Husz et al., 2020). Az óriási fluktuáció miatt gyakorlatilag ellehetetlenül a munka, arról nem is beszélve, hogy a családok részéről nem tud bizalom kiépülni nem csak az adott szociális szakemberek, de általánosan az állami ellátórendszer felé. A családmentorok esete a különböző projekt alapú fejlesztések korlátaira és kiszámíthatatlanságára mutat rá. A projekt lezárta vagy a források kimerülése után megszűnnek a szolgáltatások, így nincs lehetőség hosszú távon gondolkodni, komplex problémákra hosszú távú megoldásokat kifejleszteni (vö. Bass, 2012; Husz, 2023).

Kutatásom alatt a koragyermekkorai intézményeket kizárólag nők, anyák látogatták. A helyi szakemberek és a családok szerint is – a nemi rezsimmal és az állami közpolitikával összhangban – a gyerekek felneveléséért elsődleges a nő, az anya felelős (vö. Fodor, 2022). A férfiak apaságát alapvetően a hagyományos nemi szerepek mentén képzelik és várják el: az apa a kenyérkereső, aki a munkája révén fenntartja a családot. Szinte kizárólag cigány anyákkal találkoztam Kiszalvi terepmunkám során: a Gyerekházba egy-egy kivétellel csak cigány anyák jártak, illetve a családlátogatások során a védőnő is csak cigány családokhoz vitt el. Eleinte olyan benyomásom alakult ki, mintha nem is lennének helyben magyar anyák, csak a szakemberek elbeszéléseiben jelentek meg viszonyítási kategóriaként a cigány anya meghatározásához. Első Kiszalván töltött napjaim során is arra lettem figyelmes, hogy az utcán járva cigány anyákkal találkoztam, akik többen közösen babakocsikkal és kisebb-nagyobb gyerekeikkel mentek boltba, iskolába, óvodába. Ezzel szemben magyar anyákkal csak a boltban futottam elvéve össze, vagy az utcán néha mellettem elsuhanó autókban láttam őket. A tér használatában mutatkozó megosztottságot később a szakemberek is megerősítették cigány –

magyar különbségként értelmezve. A magyar anyák tehát jelen vannak, de sokkal kevésbé látszanak a szakemberek számára: részben a korábban bemutatott térvész miatt, mely keretében már a koragyermekkori intézmények is „cigány térként” értelmeződnek. Amiatt is tűnhet így, mert a szakemberek azt feltételezik, hogy nekik kevésbé van szükségük segítségre, kevésbé kell monitorozni őket, mint az alacsony státuszú cigány anyákat (vö. Szőke, 2012, 2020, 2022). A magyar anya a koragyermekkori intézmények szakembereinek elbeszélésében tehát inkább viszonyítási kategória, mely létrehoz egy megkülönböztetést, ám fontos megjegyezni, hogy a „jó anyaság” megítélésében nem csak a cigány – magyar különbségtétel működik, hanem a cigány anyákat is rétegzetten látják a szakemberek.

2. Elemzés

Az elemzés két nagyobb egységre tagolódik. Először a szakemberek anyaképét ismertetem, mely az interjúkból, illetve a szakemberekkel töltött idő során szerzett tapasztalataimból rajzolódott ki. Három szempont: a tudás/tudatosság, a felelősség és a munka alapján mutatom meg, hogy az anyák hogyan jelentek meg elbeszéléseikben, illetve explicit és implicit módon milyen átadandó értékeket és elveket fogalmaztak meg, illetve alkalmaztak gyakorlataikban. Majd arra térek ki ebben a részben, hogy ez milyen szakemberi attitűdöt, képességeket és gyakorlatot igényel, amelyet igyekeznek a mindennapi munkájuk során megvalósítani. Az elemzés harmadik részében a szakemberek lokális pozícióját mutatom be.

A dolgozat állítása az, hogy többféle szempontból is meghatározottak azok a gyakorlatok, narratívák és elvek, melyeket a szakemberek a családok, anyák és gyerekek felé közvetítenek. Az enyémhez hasonló kutatások eredményei is azt mutatják (Gillies, 2008; Lee 2014; Szőke 2020, 2022; Szőke & Kovai, 2022), hogy a tágabb társadalmi- gazdasági folyamatok, a gyerekneveléssel kapcsolatos nemzetközi trendek, az állami közpolitikák, az intézményei keretek, valamint a helyi körülmények és problémák észlelése is hatással van az általam vizsgált jelenségekre. Az én dolgozatom fő állítása, hogy a lokális viszonyrendszerben betöltött pozíció is meghatározza a szakemberek és az anyák közti normaközvetítést, és a közöttük létrejövő viszonyt. A dolgozat újítása a korábbi elemzésekhez képest, hogy a lokális viszonyokba beágyazva, a szakemberek pozíciója mentén értelmezi a hétköznapi gyakorlatokat. Az elemzés második felében tehát a két intézményben dolgozó három szakember életútjának, a helyi társadalomban, a szociális és egészségügyi ellátórendszerben betöltött pozíciójának áttekintésén keresztül értelmezem, hogy mindez miben határozhatja meg az intézményes gondoskodás gyakorlatait.

2.1. Szakemberek anyaképe

2.1.1. Tudatos vagy ösztönös – a szaktudással rendelkező tudatos anya képe

Az anyákról szóló elbeszélések gyakran a tudás és tudatosság körül szerveződtek. Fontos elvárás az anyák felé, hogy legyenek tisztában a gyerekek fejlődésének különböző fázisaival, monitorozzák saját gyereküket, hogy éppen hol tart és vegyék észre az esetleges eltéréseket. Tartsák számon a különböző vizsgálatokat, oltásokat, probléma esetén működjenek együtt releváns szakértőkkel. E tudás megszerzését elsődlegesen szakkönyvekből, kiadványokból tartanák kívánatosnak a helyi szakemberek, de az interneten történő tájékozódást is pozitív gyakorlatként értékelik. Rossz anyai attitűdnek mutatják be, ha valaki nem rendelkezik ilyen szaktudással és nem próbál informálódni, utánanézni, vagy nem tartja értékesnek ezt a tudást.

„Nem gondolkodnak erre, ezt nem magyarázhatod meg nekik, hogy a gyerekednek fejlődnie kell, és az egészséges fejlődéshez mi szükséges, meg hogy kellene fejlődnie, vagy hol kellene tartania. Ők ilyen... nem olvasnak soha újságot, nem tanulnak, mondjuk mikor én terhes voltam [a fiámmal], én... senki nem tudja, nem úgy születik, hogy kijön az anyukája hasából, és ott tudok mindent a gyerekről, hogy mit kell csinálni. Én is nagyon sok ilyen kis szórólapot, akkor az ilyen magzat fejlődéséről kaptunk egy kis könyvet, meg a baba gondozásáról, az első hónap otthon, ilyesmikről én sokat olvastam. A legtöbbje ilyet amikor megkapja a védőnőtől, bedobta a kályhába. Úgyhogy nem is tanulnak, nem is gondolkodnak bele ilyesmire, vagy hogy készülhetnének, készülni, vagy egy ilyenre készülni kellene.” (Nóra, BK munkatárs)

A gyerek fejlődésére veszélyt jelentő tudatlanság problémája sokszor felmerül, az elbeszélésekben. A tudáshiány mögött megbújó okok közül a korai gyerekvállalást emlegetik gyakran a szakemberek: fiatalon, kevés tudással vállalnak gyereket és ezt a mintát adják tovább. A generációról generációra átörökölt tudatlanságról alkotott elképzelések a társadalmi-nevelési problémák individualista diskurzusát tükrözik (vö. Gillies, 2008) Ez úgy jelent meg a helyi szakemberek értelmezésében, hogy a helyi szülőknek általában nincs igénye erre, rossz a hozzáállásuk, nem tartják fontosnak a tudást.

„Egyrészt azért, mert ő maga is igénytelen és ő maga is. Tehát, hogyha te buta vagy magyarul, akkor te honnan fogod észrevenni, hogy a gyereked nem jól fejlődik? Tehát a te gyereked a színeknek csak onnan fogja majd megtanulni, hogyha megtanítod. (...) Vagy ugyanígy van az, ha nem tanítod neki meg azt, hogy mikor született, hol született, vagy nem tanítod meg számolni, írni, olvasni. Egy gyerek se fog magától megtanulni olvasni, számolni. És ha ezt a szülő nem érzi fontosnak, hogy az ő gyereke majd ne 16 évesen szüljön, mint ahogy én szültem, hanem mondjuk az általános iskola 8 osztálya után menjen még tovább, ha őneki ez nem fontos, a gyereknek soha az életben nem lesz fontos.” (Mária, védőnő)

A tudásvágyat, a tudás megszerzésére tett lépéseket viszont nagyon pozitív anyai gyakorlatként mutatják be. Az a jó anya a szakemberek szemében, aki aggódik a gyereke fejlődéséért, utánanéz, tanácsot, segítséget kér, gyakran eljár a Gyerekházba, ahol ezeket megbeszélik. Vissza-vissza térő motívum a szakértők sikertörténeteiben a „rossz anyából” „jó anyává” alakuló anya, aki egy ponton elkezd érdeklődni a szaktudások iránt, sokat kérdez, rendszeresen jár fejlesztő foglalkozásra, és megérti, hogy ez a legértékesebb dolog, amit a gyerekéért tehet.

A tudásátadást értékesebb segítési módnak tartják, mint az adományozást, amely kapcsán nagyon sok negatív tapasztalatról számoltak be. Azt az anyát, aki csak az adományért, „valamit kapni” jön a szakemberekhez, rossz anyának ítélik, szemben azzal, akinek a tudás az érték.

„Nekem is volt olyan, aki mondta, hogy hívtam, hogy nem akarsz jönni te is, tök jó ott, beszélgetünk, jól van, mit üljek én ott egész nap, azt se tudta, hogy mit csinálunk lényegében, de az a kép jött le nekik, ők azt gondolták, hogy lejönnek a szülők semmit csinálni. Nem értették, meg nem tudták, hogy mi az, hogy most mit kapok én a Gyerekháztól. Nem voltak akkor ezek a nagy adományok, meg nem tudom, hanem tényleg ez a gyerekfejlesztés, a játék, a kézműveskedés, a szülőknek is a kikapcsolódás, ez nekik nem volt érdekes. Meg nem tapasztalták meg. (...) És szerintem azoknak nem is tudod megmagyarázni, hogy... Csak az van, hogy ó, mit adnak ott, semmit. Ugye itt ez a lényeg, hogy a tanulás, őknek az nem érték. És ezt nehéz..., és azokban szerintem nagyon nehéz lenne, vagy nem is tudom, hogy mi tudná őknek ezt a szemléletet átváltoztatni. (...) Aki meg eleve ilyen hozzáállással van, annak hiába mondana bármit az ember, ő neki itt mindig haszontalan lenne az ittlét.” (Nóra, BK munkatárs)

A szakemberek szerint az anyák tudatlansága miatt olyan feladatokat is kénytelenek vállalni, amelyek egyébként nem tartoznak munkakörükbe és elsődlegesen a szülők felelőssége lenne: nekik kell például jobban odafigyelni a gyerekek fejlődési szakaszaira, vagy számon tartani az orvosi, oltási időpontokat. Az oltások kapcsán a védőnő azt mesélte, hogy mivel nem jönnek gyakran időpontra az anyák, ezért neki kell állandóan figyelmeztetni, vagy éppen a gyerekház munkatársaknak emlékeztetni őket.

A tudás mellett a tudatosság a másik legerősebb elvárás az anyák felé. A szakemberek szemében az az ideális, ha valaki tudatos döntésként vállalják a gyereket, stabil megélhetéssel és munkapozícióval, illetve bizonyos életkor (20-25 év) felett. A szegénységből jövő anyák többsége viszont gyakran stabil megélhetés nélkül vállal gyereket, ráadásul általában sokat és egymáshoz közeli időpontban. A szakemberek nézőpontjából ez a gyakorlat teljesen irracionális. Többen is emlegették, hogy ugyanazt a példát, miszerint megdöbbenő látni, hogy az iskolában a végzősök tablóján többen terhesen, nagy hassal szerepelnek. A korai gyerekvállalást a szakemberek egyöntetűen nagyon komoly problémának tartják, ugyanakkor ritkán merül fel, hogy ennek a háttérben milyen tágabb, társadalmi okok bújhatnak meg, például hogy a kirekesztett közösségben a nők számára ez a státuszemelkedés, a felnőtté válás (Durst, 2006) vagy az önbecsülés növelésének (Béki, 2013) egyetlen útja.

„És akkor csak néznek, néznek szépen, tágra nyitott szemmel, és természetesen fogalmuk sincs, mert 18 év alatt nem kaphat se gyest, se családi pótlékot, magyarul van egy kisbabája, aki fölött abszolút semmiféle jogköre nincsen egyrészt, mert még orvoshoz se vihetné el hivatalosan egyedül a gyám nélkül. Az, hogy semmiféle jövedelme nincs, és még egy játékot se vehet neki hivatalosan, hogyha neki nincsen semmiféle jövedelem, tehát igazából nagyon sok elképzelésük nincs.” (Mária, védőnő)

A tudatosság kérdése nem csak a gyerekvállalás, de a gyereknevelés különböző aspektusaiban is felmerült. Erős elvárásként jelent meg például a védőnő részéről, hogy felkészülten várják a gyereket: vásárolják meg a szükséges kellékeket, készítsék elő a lakást a csecsemő érkezésére. Emiatt ítélték el azt a sokszor előforduló gyakorlatot, hogy a csecsemő első heteiben,

hónapjaiban a szülők más családtaghoz vagy más településre költöznek. Az elvárások között szerepelt továbbá, hogy a gyerekek ösztönös ellátása helyett a szülők lássák át és tudatosan alkalmazzák a különböző gyerekneveléssel kapcsolatos szaktudásokat. Az ösztönös vagy tudatos gyereknevelés kérdése folytonosan jelen van a szakemberek elbeszéléseiben. A cigány anyákat gyakran úgy mutatják be, mint akik korán válnak anyává, hiszen a sok kistestvér nevelésében már fiatal korukban részt vesznek, megtanulják ellátni a gyereket és ez természetes folyamat lesz számukra. Ám az ellátás más, mint a gyereknevelés, utóbbi tanulható, szakemberi tudások által megszabott gyakorlat.

„Nóra (BK munkatárs): Ott volt nekem egy nagyon emlékezetes, volt egy olyan anyuka, akinek most öt gyermeke van, és szerintem a negyedik volt, a negyedik volt ilyen egy-két hónapos kisbaba, amikor elhozta hozzánk, a többivel együtt is beszélgettünk. És pont volt szó valamelyik gyerkőcnek a fejlesztéséről, vagyis, hogy mi az a terület, amin fejleszteni kellene a gyerekének, és akkor így éppen pelenkázta az újszülöttet, és nagyon harsányan, viccesen, de halál komolyan így megkérdezte, hogy amúgy, hogy kell nevelni a gyereket? Mert amúgy én azt se tudom, hogy mit kell vele csinálni. Azt mondja, ha éhes, én megetetem, ha bekakil, tisztába teszem, de azt mondja, én nem tudom amúgy, hogy mit kell vele csinálni. És ez a negyedik gyereke volt.

Klára (BK vezető): És ezzel szerintem olyan tök jó ilyen jellemrajzot is adott így az összes családról, tehát, hogy kb. így.”

Jól érzékelteti az ösztönös és a tudatos gyereknevelés között feszülő konfliktust, ahogy a szakemberek az anyák gyereknevelési stílusára vonatkozó kérdéseimre válaszoltak. Maga a kérdés is nehezen volt értelmezhető számukra, hiszen a kérdésben felsejlő „nevelési stílus” egyfajta választott, tudatos, konzisztens, szakértői tudásokat tartalmazó keretrendszer jelent. Kérdéseimre többször a „ráhagyó gyereknevelés” érkezett válaszul: a gyerek azt csinál, amit szeretne, hiányoznak a keretek, az anyák nem figyelnek rájuk kellően. A „ráhagyó neveléssel” gyakran együtt említették a „majd az utca felneveli” mentalitást is. Az utca jelen esetben a telep, a telepi családok, telepi körülmények, a telepen jelenlévő problémák és devianciák jelentését hordozza, amely a szakemberek szerint a gyerek számára nem megfelelő közeg. A szakemberek szerint az anyáknak jobban be kellene vonódniuk a gyerek fejlődésébe, nagyobb felelősséget kellene vállalniuk ebben. Például rá kellene szólniuk a gyerekekre, mikor valami „rosszat” csinálnak. A gyerekházak dolgozók munkájuk egyik fontos részének tartják, hogy rávegyék erre az anyákat, és magyarázzák is meg nekik, hogy miért szidják le őket.

Vagy van olyan anyuka, még nagyon-nagyon fiatal egyébként, de hogy tipikusan beszélget, ott van mellette a gyerek, és egyébként simán le tudna esni az asztalról, mert hogy olyan szinten nem tud kétfelé figyelni, szóval beszélget a többi szülővel, és a gyerek addig akármit csinálhat. És már a másik szülő szól, hogy hé, hogy mit tudom én, fölmászott ide, meg oda, vagy éppen a másik szemét kaparja ki, szóval, hogy így csinálnak valamit, akkor szerintem mondjuk ebben jó vagy, hogy így jók vagyunk, vagy nem tudom, hogy ez jó visszajelzés a gyerekház, hogy ezt igenis el kell mondani, hogy ezt nem szabad csinálni. Nem az, csak hogy gyere ide és elterelem a figyelmet, mert nagyon soknak ez a megoldási módszere, hogy sír a gyerek, vagy csinált valami rosszat, és eltereli a figyelmét arról, és akkor nincs az, hogy jó, figyelj, ezt most nem szabad, Pistikének nem szabad odacsapni, mert az fáj neki. Vagy elmondani azt, hogy ezt nem szabad összefirkálni, a falat, csak a lapra szabad rajzolni. Tehát hogy ezeket már nem teszik hozzá, csak az, hogy gyere ide lányom, vagy gyere ide fiam. És

akkor így ez így nincs meghatározva. A gyerek se tudja, hogy igazából lehet, hogy le van szidva, vagy éppen rá van csapva a fenekére, csak nem tudja, hogy miért.” (Klára, BK vezető)

A szakemberek szerint ugyanakkor az a fajta hozzáállás sem jó, mely teljes mértékben irányelvek szerint nevelné a gyermeket, hiszen szükség van arra, hogy ráérezzenek az egyes gyerek igényeire, tudjanak kapcsolódni hozzá. Több – inkább magasabb osztályhelyzetű szülőnél – éppen az a probléma, mondják, hogy pontosan igyekeznek követni a szabályokat, nehogy elrontsanak valamit (vö. Szőke, 2020), ám a szakemberek nem tudnak pontos „útmutatót” adni nekik a gyermekhez. A védőnő fontos elve például, hogy nincs arany szabály, minden gyerek más, nem lehet milliliterre pontosan adni a tejet, vagy ugyanazt a rutint követni nap mint nap. Szerinte neki ezekben a helyzetekben nem tanácsot kell adnia, vagy mereven alkalmazni a szabályokat, hanem megerősíteni az anyát abban, hogy jól csinálja, amit csinál, mivel ő tudja legjobban, hogy mire van szüksége a gyerekének. Ezek szerint tehát amíg azokat az anyákat, akik a gyerek igényeire reagálva ösztönösen nevelik gyermeküket, nem tekintik kellően kompetensnek a gyereknevelésben, a szaktudással ellátott szülőket amiatt hibáztatják, hogy a szabályokat a gyerekek igényei elé helyezik.

2.1.2. Elmosódó határok – a felelősségteljes felnőtt anya képe

A szakemberek anyaképében fontos elem az anyasághoz kötődő felnőtt, felelősségteljes magatartás. Azoknál az anyáknál azonban, akikkel nap mint nap dolgoznak, elmosódnak a gyerek és felnőtt, illetve a gyerek és szülő közötti határok. Többen még 18 éves koruk előtt, tehát a hivatalos jogi felnőtt státusz elérése előtt válnak anyává, így jogilag is más hatáskörök vonatkoznak rájuk, a saját gyerekeiknek nem is ők a gyámjai. Ám nem csak jogi kategóriákról van szó. A szakemberek szemében a jó anya stabil megélhetéssel, munkapozícióval, lakással rendelkező felnőtt, mely feltételeknek a korán anyává váló cigány lányok nem felelnek meg: „gyerek vállal gyereket” – fogalmazznak. Ezek az anyák szerintük nem képesek felelősséget vállalni a gyermekükért, ez pedig szintén a gyerekekre leselkedő veszélyforrásként jelenthet. Az anyák is gyakorlatilag gyerek kategóriába kerülnek a szakemberek szemében, és infantilizálva kezelik őket. Amikor a szakemberekkel folytatott beszélgetések során felmerültek a gyerek – anya – nagymama kategóriák, mindig reflexióval kellett kiegészíteni, hogy jelen helyzetben mit jelent egyik vagy másik, hiszen a többségi társadalom normáitól eltérőnek tartották azt.

A nagymamák karaktere kifejezetten pozitív anyaképként jelenik meg. Sokszor a fiatal anyák a szüleik, a nagyszülők házában élnek tovább, akik aktívan részt vesznek az unoka nevelésében, illetve ellátják a családot. A nagymamát úgy ábrázolják, mint aki beleérett a szülő-szerepbe, már jogilag is képes a szülő státuszba helyezkedni és már kellő tapasztalata és tudása van ahhoz, hogy felnevelje a gyermeket. Emellett dolgozik és fenntartja a házat, ahol több generáció is együtt

lakik. Természetesen nem dolgozik az összes nagymama, ám ezekben a pozitív nagymama képekben mindig fontos elem volt a munka.

„Mert a románknál ugye sokszor, mivel 16 éves, nagyjából a szülő neveli, tehát ott még a gyerek. Tehát őneki még hű, de nagy tapasztalatai, meg elgondolásai nem lehetnek, mert nem. Ott a szülő nyilván az, aki neveli a gyereket is, vagy az unokát is. (...) Hát mivel ott élnek, tehát nem tudnak külön menni, tehát ott azért már ezek az átfedések sokkal inkább vannak. Meg hát azért egy 16 éves gyerek az még jobban otthagya, mert most azért egy 16 évesnek nem feltétlen biztos, hogy az az álma, hogy most akkor a gyereket nevelgesse meg az, hogy menjen.” (Mária, védőnő)

A gyermek nevelésének és fejlődésének a felelőssége – a nemzetközi szakirodalommal megegyezve – a kisleány szakértők szemében is elsődlegesen a (nukleáris) családot és az anyát terheli. Ezzel szemben úgy látják, hogy a cigány közösségben az a gyakorlat, hogy a tágabb család, a rokonság többi női tagja is részt vállal benne és a felelősség megoszlik, ami szerintük azt jelenti, hogy maguk az anyák nem elég felelősségteljesek. Miközben a közösséget, az anyaközösséget pozitív és kíváncsi dolognak látják, a cigány családok közösségeit inkább deviánsnak mutatják be, melyet nem a felelősségteljes gyereknevelés szervez, és amely inkább veszélyforrás egy kisgyerekre. A Biztos Kezdet Gyerekház-program része, hogy alkalmanként szülőkörieket tartanak, amit mind a két munkatárs fontos elemnek gondol. Sokat mesélnek arról, hogy ez milyen nehezen valósítható meg, mert amíg ott vannak a gyerekek, nem lehet igazán elmélyülten beszélgetni a szülőkkel. Szeretnének egy ennél kidolgozottabb anyakört működtetni, ahol közösen meghatározott szabályok alapján az anyák által behozott témákról beszélgetnének. Ők maguk olyan témákról beszélnének szívesen, mint a bántalmazás, a szülés utáni depresszió, a drog, vagy általában a település komolyabb problémái. Szerintük egy ilyen típusú közösségre, támogató háttérre lenne szükségük a helyi anyáknak. Inkább a pszichés terhek és problémák megosztását és kibeszélését ösztönöznék, ami nem a gyerekek felnevelése körüli felelősségeket terjeszti ki, hanem támogatja az anyát abban, hogy egyedül elbírja ezeket.

„Igen, mert például akik szeretnek ide járni szülők, ők azért is szeretnek ide járni, merthogy azért sokat szoktunk beszélgetni, és azok, mondjuk, akik meg tudnak nyílni, vagy tudunk egy-egy témáról beszélgetni, és ehhez az kell, hogy azt is elfogadják, amit mi mondunk. Ugye azt meséltem, hogy volt olyan, akinek próbáltunk szépen tanácsot adni, és megsértődött és nem jött. Tehát, hogy azzal ugye nehéz mit kezdeni, de igenis vannak olyan szülők, akik arra éhesek, hogy igen, nekem van egy csomó kérdésem, ezt jól csinálom-e, hogy kell csinálni, akár életviteli dolog, akár gyereknevelési dolog, akármiben, és hogy... Szóval, hogy éhesek arra, hogy erről beszéljünk, hogy arról beszéljünk. És szerintem a közösségnek abszolút építő ereje van.” (Klára, BK vezető)

A felelősség kérdése kapcsán a szakemberek szerepe is nagyon gyakran felmerül: folytonos dilemma számukra, hogy mi tartozik még az ő felelősségi körükbe és mi nem; hol a határ, mi a családok felelőssége és hol kell a gyerek jólléte érdekében nekik lépéseket tenni a szülő helyett, akár a szülőn keresztül. A szakirodalomban is megjelenő ambivalencia, hogy a gyerek jólléte elsődlegesen a család feladata, miközben közügy. Éppen terepmunkám kezdetekor derült ki, hogy az egyik anya, Anna kisleány különleges kondícióval született, és egy drágább tápszerre

van szüksége. Anna miután hazajött a kórházból, elment a Gyerekházba pelenkát kérni, és mesélt a kialakult helyzetről. Elmondta, hogy nem váltották még ki a tápszert, mert nem volt rá pénzük. Az elkövetkező két napban állandó beszédtema volt a szakemberek – a családmentorok, a Gyerekház dolgozói, a védőnő, az épp leköszönő családsegítő – és a Gyerekházba látogató anyák között, hogy mi a helyzet Anna családjával, kiváltották-e már a tápszert. Mikor már több napja az volt a hír, hogy még mindig nem sikerült azt megszerezni, a védőnő áttelefonált a vármegye egy másik településén dolgozó kollégájához, akinek volt egy felesleges adagja és eljuttatta a védőnőn keresztül Annához. Sőt, a Gyerekház vezetője is odaadott egy tápszert a védőnőnek, amit férje tévedésből vett meg az ő két éves kislányának, hogy nézze meg, jó lehet-e ez is Anna kisfiának. A történetből az rajzolódik ki, hogy a szakemberek jól összedolgoznak; érzékelnek egy problémát, folyamatosan beszélnek róla és valamilyen módon megoldást találnak rá. Ám azt is mutatják az ilyen esetek, hogy ahelyett, hogy a szülőket tennék képessé a problémák megoldására, a családokat folyton szemmel kell tartani és ilyen helyzetekben gyakorlatilag átveszik a szülő kezéből az ágenciát és a felelősséget, és nélkülük oldják meg a helyzetet. A védőnő szerint egy-egy ilyen kríziskezelésben a probléma megoldása szinte fontosabb a szakembernek, mint a családnak, sőt, a szülők néha szinte akadályozó tényezői a megoldásnak. Ugyanakkor a szakemberek nem tartják ezt hosszú távon fenntartható gyakorlatnak, mivel szerintük a szülőknek kell felelősséget vállalniuk a gyerekért, ők ebbe nem léphetnek bele. Ilyenkor minden felelősség és cselekvőképesség a szülőkre helyeződik, hogy minden segítség nélkül teremtsék meg a feltételeket a gyerek jóllétének és fejlődésének biztosításához.

„Én mindig, minden egyes rendezvényen vagy beszélgetésben elmondom, hogy nem a [helyben működő szeretetszolgálatnak] kell a gyereket várni, hanem a szülőnek. Mert ha ez a segítség egyszer megszűnik, akkor mi, akik itt maradunk, rohadt nagy bajban leszünk. Tehát nekem a gyerekeimet ne a [szeretetszolgálat] várja, meg ne a [szeretetszolgálat] adja a kezdőcsomagot, hanem a szülőnek (...) legyen meg az igénye arra, hogy már legyen, amikor a baba megszületik pelenkám, legyen egy pár darab babaruhám, nem kell Isten tudja mennyi, de legyen egy babaágy, amibe beletakom a gyerekeimet. Egyáltalán legyen egy olyan hely, ahová látom azt, hogy ott újszülött fog érkezni. Mert ha ez nincs meg, akkor miről beszélünk?” (Mária, védőnő)

2.1.3. Gondoskodás és munka – A törekvő, dolgozó anya képe

A munka mint érték meglepően gyakran jelent meg a kisleányai szakemberekkel folytatott beszélgetéseim során. A bér munkában való részvétel – ahogy bemutattam – elsősorban a férfiak irányában megfogalmazott norma, ám ezt a nőktől és anyáktól is elvárják, ami a „jó anya” képet is formálja. A védőnő elbeszélése szerint a munka minden probléma megoldása: ha dolgoznak, „munkára vannak nevelne”, főleg a helyi közmunkaprogramok által, akkor a rendszeresség

átszivárog az élet más területeire is. Óvodába, iskolába is rendszeresen viszik majd a gyereket, megszűnnek a deviánsnak minősített viselkedésformák.

„A roma lakoságnál meg az, hogy járassa a gyermekét iskolába. Tehát hogy ha az a gyerek óvodás, akkor vigye óvodába, iskolást küldje el iskolába, és kérje számon, hogyha nem megy el, hogy miért nem megy. Ő meg járjon dolgozni. Ha ezt megcsinálná mindenki, akkor minden rendben lenne, mert én most is azt mondom, hogyha te elmész dolgozni reggel, hazajössz délután 5 órakor fáradtan, te neked biztos nem lesz este kedved a faluba járkálni, lopni, meg bármit is csinálni, vagy hangos zenét hallgatni. Mert ha egy héten egyszer bulizol is, de hogy minden este azt hallgassa az egész falu, hogy most nálunk éppen buli van hajnal kettőkor, és megy a bumm, bumm, bumm, zene van, azt biztos, hogy az nem csinálja, aki elmegy dolgozni nap, mint nap, és este fáradtan hazajön. Az biztos nem fog bulizni hajnal háromig. Nem?” (Mária, védőnő)

Az anyák felé tehát egyértelműen megfogalmazott elvárás, hogy menjenek (vissza) dolgozni, amikor gyermekük óvodába megy, de akár már korábban is. A településen az a gyakorlat, hogy szeptemberben az óvodába kapacitástól függően felveszik azokat a gyerekeket is, akik már elmúltak kétévesek, de még nem érték el a három évet, hogyha a szülő fel tud mutatni egy munkáltatói igazolást. A Gyerekházban folytatott beszélgetések során is azokat az anyákat emelték ki pozitív példaként a szakemberek, akik már korán azon gondolkodnak, hogyan kezdenek el majd dolgozni. Ez ellentmond annak a középosztálybeli normának, mely gyerekpszichológiai okokra hivatkozva, nem tartja jónak, ha az anya a gyerek hároméves kora előtt visszatér dolgozni (Blaskó, 2011). Az egyik cigány anya, Lilla, akire nagyon gyakran hivatkoztak jó példaként a Gyerekház dolgozói, ottlétem alatt például azt mesélte, hogy szeretné elintézni, hogy legkisebb fia bekerüljön a járási központba bölcsődébe és mellette elmeheessen dolgozni legalább részmunkaidőben. A Gyerekház dolgozói nagyon támogatták ebben. Lilla azon is gondolkodott, hogy két iskolás korú fiát is átíratja a járási központ iskolájába, mert nincs megelégedve a helyi iskolával, amit a szakemberek szintén pozitívan és elismerően mesélnek el később nekem. Ez az eset erősen beleilleszkedik a cigány-magyar különbségtétel logikájába, melyben a magyar pozíció alapvetően a bér munkához van kötve (Kovai, 2017). Lilla amiatt kap elismerést, hogy próbál munkát találni, sőt szeretné „kimenekíteni” a gyerekeit a szegregált iskolából, ami gyakorlatilag a cigány pozícióból való kilépést jelentené. Fontos ugyanakkor, hogy erre az etnicizáló megosztásra nemi szempontból is rátekintsünk: az ő anyaságát is felülírja, helyezi jó anya pozícióba mindez a törekvés.

Az új gyerek vállalása a munkába való (vissza)térés helyett (miután a gyerek betöltötte a harmadik életévét) egyértelműen nem jó gyakorlat a szakemberek szerint. Az ilyen gyerekvállalásról azt gondolják, hogy csak a munkától való menekülés, és az ezért járó támogatásokat érdemtelenül szerzett jövedelemnek tekintik, szemben a bér munkáért szerzett keresettel. Leginkább a gyermek otthongondozási díjat ítélik meg ily módon. Kisfalván végzett

terepmunkám során a helyben csak „ápolási”-nak nevezett juttatás körüli problémák két szereplőnél jelentek meg, ám náluk nagyon dominánsan, sűrűn átszöve a narratívákat: a védőnő és vezető óvónő esetében. A gyermekek otthongondozási díja (GYOD) olyan szülőknek jár, akik súlyos fogyatékoság vagy tartós betegség miatt önellátásra képtelen gyerekeikről gondoskodnak.¹⁵ Szakorvos állapítja meg, hogy valóban fennáll-e ez az állapot, és bizonyos tevékenységekben, mint öltözködés, tisztálkodás, vagy illemhely használata valóban segítségre szorul az adott gyerek. A kisfalvi szakemberek azt észlelik, hogy egyre több család igényli és kapja is meg a juttatást, ám nem jogosan, mert szerintük a legtöbb esetben nem áll fenn valójában a gondozási igény. Állításuk szerint ezt a jogszabályt kvázi kijátszva próbálnak a családok érdemtelenül jövedelmet szerezni, hogy ne kelljen dolgozniuk. A juttatás érdekében nem érdekük fejleszteni a gyereket, sőt épp abból tudnak jövedelmet szerezni, hogy nem fejlesztik a gyermeket. Ez a „megélhetési gyermekvállalás” gondolatának nagyon éles megfogalmazása a jóléti sovíniszta attitűd mellett arra is rámutat, hogy a szociális konfliktusok a szülőség, anyaság értelmezéséhez erősen kapcsolódnak, ezen keresztül is újratermelődnek.

„A másik, ami most nagyon-nagyon megint azt mondom, hogy negatív tényezőként él a családjainkban, az ápolási. Amit megkapnak, a gyodot és 210 ezer forintot havonta arra, hogy van neki egy időzõjelben ápolásra szoruló gyereke, aki ha józanul belegondolsz, nem szorul ápolásra, mert mondjuk 8-tól délig az óvodában van, vagy éppen iskolában van, vagy éppen nyilván intézményben van, és délután, nyilván, mert ugye ezek a gyerekek négy órát lehetnek, csak intézményben, délután otthon vannak, de az nem ápoláshoz való gyerek. Tehát az én szememben az ápoláshoz szoruló gyerek az, akit valóban fizikailag ápolni kell, nem? Tehát nem az, aki csak azért nem tudja megtörölni a fenekét, vagy éppen azért pisil be, mert mondjuk nem tanították meg rá. És boci, de ha én kapok ezért 200.000 forintot, akkor hülye lennék fejleszteni ezt a gyereket, nem? Mert akkor már nem kapom. (...) Ez se lenne gond, mert én ezt se sajnálnám tőlük. Ha látom, hogy a gyerekekre fordítja, de nem fordítja gyerekekre. És igazából ez az, ami azt gondolom, hogy egy kicsit kinyitja a bicskát az ember zsebében, mert te meg dolgozol sokszor ugyanennyiért, és akkor azt se tudod, hogy merre menjél, vagy merre rohanjál, ő meg esetleg otthon meresztli a lábát, megkapja simán a 200 ezer forintot avégett, hogy... És ha az egyik gyerekekre nem jön be, akkor ráíratjuk a másikra. Mert van mondjuk négy gyerekem, és valamelyik csak lesz akkora hülye, hogy megkapjam rá a 200 ezer forintot.” (Mária, védőnő)

Fodor Éva „carefare” koncepciójához (2022) kapcsolódva a kisfalvi szakemberek nézőpontjából is úgy tűnik, hogy a munka és a gondoskodás egyszerre elvárás a nők felé. Ugyanakkor jobb osztálypozíciójú, formális bér munkával rendelkező nőkkel szemben – ahol a gyermekvállalás kényszerét, az anyai szerep elvárását, a női gondoskodás szentimentalizálását hangsúlyozza a szakirodalom – ebben a helyzetben az alacsony osztálypozíciójú cigány nők irányában a formális produktív munka kényszere értékelődik fel különösen. A reprodukív munka gyakorlatilag teljesen alárendelődik a produktív munkának ebben a diskurzusban, és

¹⁵ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 38. §

egyáltalán nincs elismerve munkaként. A szociális állampolgárság alapját tehát a gondoskodás és a munka együttesen képzik (Fodor, 2022), a gyermeknevelés önmagában nem hatalmaz fel szociális juttatásokra, amit mindezért kapnak a családok, mint például a GYOD, azt is érdemtelen jövedelemnek tartják.

2.2. A helyi pozíció hatása a közvetített gyakorlatokra és narratívákra

Az elemzés következő fejezetében bemutatom a szakemberek helyi pozícióját. Bár minden szereplőt a helyi közvetítő osztály (Éber, 2020) tagjának tekintek, ám a különböző aktorok más-más pozícióban vannak: más a családi háttérük, iskolai végzettségük, pozíciójuk a helyi viszonyrendszerekben, a szociális- és egészségügyi intézményrendszerben, különböző módokon kapcsolódnak a helyi intézményekhez, és másképpen alakult az életútjuk. Az elemzés célja, hogy kidolgozott képet adjon ezekről a szereplőkről, és rámutasson, hogy a szakemberek pozícionáltsága hogyan hathat az általuk közvetített gyakorlatokra és narratívákra, illetve az anyákhoz fűződő viszonyukra. A pozíciók révén a szakemberek (újra)termelik a különbségtételeket és egyenlőtlenségeket, de lehetőségük van ugyanakkor a pozíciójuk mentén szolidáris viszonyokat is létrehozni. A helyi pozíció önmagában nem magyarázó tényező, ahogy azt is fontos kiemelni, hogy a narratívák és gyakorlatok nagyjából egységesek az összes helyi szereplőnél, ugyanakkor vannak hangsúlyeltolódások, amire hatással van a helyi pozíció. Az elemzés ezen része igyekszik a mikro-, személyes szintet bekötni az intézmények és a lokalitás mezoszintjéhez, azt állítva, hogy a szakemberek saját szocializációs tapasztatai, a viszonyrendszerekben betöltött pozíciója is hatással van az általuk közvetített gyakorlatok és normák összességére. Az elemzés először bemutatja a kutatásomban vizsgált három szereplő Mária, Klára és Nóra életútját, és helyi pozícióját, majd a szereplőket egymáshoz viszonyítva azt vizsgálja, hogy az adott pozíció miben befolyásolhatja hétköznapi gyakorlataikat.

2.2.1. Mária, a „helyi elit” tagja

Mária Kisfalva jelenlegi védőnője, ötvenes évei elején jár, családja idevalósi, ő is Kisfalván született és nőtt fel, helyben járt óvodába, majd iskolába. Gyerekkoráról és Kisfalva akkori állapotáról úgy mesél, hogy akkor még sok parasztyerekre jutott néhány cigánygyerek, és ezért még könnyű volt felzárkóztatni őket. Az ő padtársa is egy „helyes” cigánygyerek volt, jól nevelte a nagymama. Harmonikus volt magyarok és cigányok együttélése. Kiseb volt a cigánytelep, közösen jártak szánkózni a hegyre, ami a falu legszebb része azóta is. Az általános iskola után a vármegye egy nagyobb városának gimnáziumába járt, majd egy másik megyeszékhelyen végezte el a védőnői főiskolát. A felsőfokú végzettség megszerzése után,

mivel az őt megelőző kislelvi védőő még praktizált, a vármegye egy nagyobb városában helyezkedett el iskolavédőőként és dolgozott ott tíz évig. Mindeközben Kislelván élt, itt ment férjhez, születtek gyerekei, akik a helyi óvodába és iskolába jártak. Helyi lakosként aktív szerepet vállalt a gyülekezetben, a közösségi, hagyományőrző események szervezésében. A 2010-es évek elején Kislelva korábbi védőője nyugdíjba vonult, ezért Mária hazatért, hogy átvegye a „hazai kört” (Kislelvát és hozzá tartozó két kisebb települést). Az akkori polgármester már régóta hívta haza, de ő nem akarta senki pozícióját sem elvenni. Hazajövele kapcsán megfogalmazza, hogy volt benne félelem, milyen lesz a „kisebbséggel” a viszonya, milyen lesz velük dolgozni. Védőőként való visszatérésével elkezdett másképp is kapcsolódni a településhez, olyan tereibe is bejárni, ahova addig nem. Ő maga Kislelva külsőn lakik, rendelője a faluközpontban helyezkedik el, és hivatalból jár ki a „hegyi” telepre.

Gyerekei az évek során felnőttek, fia elköltözött, lánya a faluban maradt és a helyi közösségi házban rendezvényszervező, több esetben együtt is dolgoznak. Mária továbbra is aktív a gyülekezet és a közösség életében, a 2010-es végétől pedig a közeletbe is bekapcsolódott és az önkormányzat képviselőtestületi tagja lett. Mária a helyi cigány-magyar különbségtételben a saját és környezete percepciójában is magyar: főiskolai végzettsége és stabil munkapozíciója miatt „rendes családmódel”-ben él, két gyereket vállalt a harmincas éveiben. Nem csak a helyi magyarság, de védőőkként és képviselőtestületi tagként egyértelműen a helyi állam, a helyi elit egyik tagja. Ebből a pozícióból követte végig a település alakulását a rendszerváltás óta. Eleinte csak mint helyi lakos figyelte a települést is érő folyamatokat, majd a 2010-es évekre már védőőként tért vissza a településre, éppen a falu kettészakadásának és a helyi magyarság térvesztettségének szimbolikus kiteljesedése, az iskola teljes szegregálódása ideje alatt. Mária számára kiemelten fontos Kislelva, sok minden köti a helyi hagyományokhoz, intézményekhez, közösséghez, narratívái beilleszkednek abba a tágabb diskurzusba, mely a közösség „elcigányosodását” morális pánikként éli meg. Mária, bár lenne lehetősége elmenni, a család, helyi identitása, a közösség és annak szokásai és hagyományai, továbbá a gyülekezet és a spirituális közösség mind ide köti.

Miközben a tágabb társadalmi-gazdasági folyamatok alakítják a helyi lokalitás változásait, ő védőőként, közvetítő szerepben egy viszonylag behatárolt, szűkös szerepbe kényszerül. Egy alapvetően individualista megközelítésű pozícióban kell elveket, gyakorlatokat átadni anyák és családok számára. Meg kell felelnie az állami szintű követelményeknek, az általa is inkorporált helyi magyarság elvárásainak, mindeközben pedig a helyi realitásokra kell reagálni, melyek teljesen mások, mint amit tanult, vagy a városi iskolavédőői munka során tapasztalt. Eközben

a gondoskodási és szociális intézményrendszer leépülését éli meg maga körül. Bár helyben van presztízse a védőnői pozíciójának, de az egészségügyi ellátórendszer hierarchiájának viszonylagosan az alján helyezkedik el, mind materiális, mind szimbolikus elismerése alacsony (vö. Neményi, 2001). Az intézményrendszer működése kiszámíthatatlan, terepmunkám alatt zajlott le éppen a védőnői ellátás fenntartóváltása, melynek során az ellátás az önkormányzatoktól átkerült a vármegyei kórházak alá. Mária különböző ellátási és kommunikációs nehézségek mellett a „nagy rendszerbe” való átkerülés személytelenségről panaszkodott leginkább az átállás kapcsán:

„Igazából, ha ez bekerül egy nagy kalapba, akkor mindig csak sérül, mert minél nagyobb kalapban vagyunk, annál kisebb porszem vagyunk. (...) Hát most figyelj, ami azt gondolom, hogy tényleg a..., itt van egy bélyegző. Mi vagyok? V. XX (szerk.: védőnői kódszám)-es vagyok. Miért vagyok én egy szám? Miért nem lehetek én kiskalvi védőnő például, nem? Miért lettem én V XX-es? Akkor legalább már lennék Kiskalva védőnő XX, vagy nem tudom, de miért pont V XX? Tehát ezek olyan kicsit személytelenek.” (Klára, védőnő)

A védőnői pozíció nehézségével kapcsolatban azt is kiemeli, hogy szemben más szereplőkkel ő egyedül dolgozik. Az egészségügyi ellátórendszer egyedüli képviselője a háziorvoson kívül, és bár sok más szereplővel együttműködik, de saját feladatait egyedül kell ellátnia, és ő vállal értük egyedül felelősséget.

2.2.2. Klára, a „külső szakértő”

A harmincas évei végén járó Klára a kiskalvai Biztos Kezdet Gyerekház vezetője 2022 óta. Egy alföldi megyeszékhelyen született és nőtt fel, szülei azóta is ott élnek. Egy pest vármegyei városban végzett szociálpedagógia szakot a 2000-es évek második felében. A kibontakozó gazdasági válság miatt eleinte nehezen talált munkát, ezért elvégzett egy logisztikai ügyintéző tanfolyamot is. Ezután hazatért szülővárosába, ahol sikerült elhelyezkednie családgondozóként a helyi Család- és Gyerekjóléti Szolgálatnál. Néhány év után felmondott és akkori párjával az Egyesült Királyságba költözött, ahol egy hotelben kiszolgáló személyzetként dolgoztak néhány évig. Hazatérésük után visszaköltözött szülővárosába és az ottani Családsegítő és Gyerekjóléti Szolgálatnál lett jelzőrendszeri tanácsadó, majd intézményvezető-helyettes. A 2010-es évek végén közösségi és családi mediáció szakirányú továbbképzésre jelentkezett, melyet egy kihelyezett képzés keretében Nógrád vármegyében tartottak. Itt ismerkedett meg jelenlegi férjével, aki szintén a szociális szférában dolgozik: egy észak-magyarországi város szociális intézményének igazgatója. Később ő is a megyébe költözött, itt született meg közös gyermekük, majd GYES-ről visszatérve egy kisvárosban – mely annak a járásnak a központja, ahova Kiskalva is tartozik – a Család- és Gyerekjóléti Központban helyezkedett el esztanmenedzserként. Több kistélepülés is tartozott hozzá, köztük Kiskalva is. Itt azonban nem maradt sokáig: a

munka megterhelő voltára, az állami intézményrendszer átláthatatlanságára, illetve több szervezeti diszfunkcióra hivatkozva hagyta ott néhány hónap után. Ezután került a kiskisfalvi Biztos Kezdet Gyerekházba, ahol a vezetői pozícióban éppen üresedés volt. Mivel esetenként már korábban ismerte a családok egy részét, illetve a helyben dolgozó szakembereket, akik jó benyomást tettek rá, szívesen jelentkezett az állásra és itt most úgy érzi, a „helyén van”. Ő maga nem Kiskisfalván, hanem a járási központ külterületén él férjével és 3 éves kislányukkal, Kiskisfalvára naponta bejár dolgozni. Lánya a járási központban a Katolikus Egyház által fenntartott bölcsődébe jár, előtte közösen látogatták a kisváros Biztos Kezdet Gyerekházát.

Klára tehát szakemberként került elsődlegesen Kiskisfalvára, és azóta is alapvetően az intézményi dolgozókkal, a Gyerekházat fenntartó önkormányzattal (főleg a jegyzővel, a gazdasági munkatársakkal és a polgármesterrel), illetve a Gyerekházba járó anyákkal és gyerekekkel érintkezik. A település más tereit, szereplőit nem ismeri, de a szociális ellátórendszer tágabb körével, a járás szociális dolgozóival kapcsolatban van. Úgy fogalmaz, hogy első benyomása „nem volt az a szuper negatív”, pedig a Családsegítőben felkészítették, hogy ha valaki Kiskisfalvára jön, akkor „kösse fel a gatyáját”. A szociális intézmények nézőpontjából ugyanis Kiskisfalva hírhedt település, sok család érintett hatósági ügyekben, a telep rossz szociális körülményeiről, a „bajos családokról” és más devianciákról, például a droghasználatról ismert. Klára elmondása szerint nem ijedt meg a feladattól, mert volt már tapasztalata hasonló családokkal, ám az esetenkénti pozíció túl nagy terhet jelentett neki, illetve olyan szereplőként kellett bekapcsolódnia a már hivatali szakaszban lévő ügyekbe, védelembevételi eljárásokba, akivel a családoknak kötelező együttműködni. A gyerekházasi pozíciót ehhez képest sokkal hálásabbnak tartja, hiszen az együttműködés önkéntes, a gyerekházban van lehetőség mélyebb bizalmi kapcsolatot kialakítani az anyákkal és közösen dolgozni a gyerekek fejlesztésén. Mivel még nem régóta dolgozik Kiskisfalván, kevésbé ismeri a közösség, kicsit tartanak tőle, bizalmatlanok vele, főleg a telep családok. Ez Klára elmondása szerint ambivalens hatású, mert egyrészt szeretné, ha jobban a bizalmába fogadnák – ami többeknél már meg is történt –, ugyanakkor új szereplőként jobban hallgatnak rá, elfogadják, amit mond és tesz, ez pedig megkönnyíti a mindennapi munkát.

Klára életútját és helyi viszonyait áttekintve az egyik fontos szervezőelv a mobilitás és ehhez szorosan kapcsolódva a külső pozíció, a külső tekintet. Klára egy megyei jogú városban született és élete során nemcsak az országon belül mozgott sokat, de külföldön is dolgozott. Eddigi pályafutása alatt többségében a szakképzettségéhez kapcsolódó munkakörökben

dolgozott, ám ha arra volt szükség, rugalmasan alkalmazkodni tudott a körülményekhez és más szektorokban is tevékenykedett. Klára külső szereplőként érkezett Kisfalvára és jelenleg sem él a településen, így kevésbé van beágyazva a helyi viszonyokba, nem lát rá az elmúlt évtizedek folyamataira, illetve tekintete alapvetően a telepi cigány családokra, anyákra szegeződik. Klára a helyi cigány-magyar különbségtételben a saját és a környezet percepciója alapján is magyarként értelmeződik. Ő is részt vesz a helyi cigány-magyar különbségtétel és osztályviszonyok újratermelésében, ugyanakkor, a helyi viszonyokra gyakran kívülről tekint, a külső tekintetben pedig gyakrabban jelenik meg a cigány-magyar különbségtétel szociális keretben történő értelmezése. Meglehetősen reflexív arra, hogy ő más pozícióból érkezik, így fontosnak tartja a kölcsönös kommunikációt és a bizalmat.

Klára pozíciójában fontos elem még a szakemberiség és a szociális ellátórendszerbe való bekötöttség. Szociálpedagógia diplomával, szakirányú továbbképzéssel, illetve többéves tapasztalattal egyértelműen komoly szaktudással rendelkező szakemberként jelenik meg helyben. Mivel több állami intézmény különböző pozícióiban is dolgozott már, családokkal és szakemberekkel is, sőt intézményvezető-helyettes is volt, nagy rálátása van a szociális ellátórendszerre. Családi kapcsolatai is az ellátórendszerhez kötik, hisz férje is a szférában dolgozik, ráadásul magas pozícióban. A helyi intézmények dolgozóit alapvetően befogadónak és segítőkésznek tartja, ám mind helyi, mind magasabb szinten nagyon hiányosnak és diszfunkcionálisan működőnek jellemzi az intézményrendszert.

2.2.3. Nóra, a „mobilis cigány”

Nóra 35 éves, kisebb megszakításokkal már több mint tíz éve dolgozik a kisfalvi Biztos Kezdet Gyerekházban. Eredetileg a megyeközpontból származik, ott nőtt fel és szerzett pék szakmát. Férje idevalósi, megismerkedésünk, majd házasságuk után Kisfalvára költözött ő is a 2000-es évek végén. Megszületett két gyerekük, akik ma tizenévesek, helyben jártak a kisfalvi óvodába, ám az általános iskolát már a járási központ kisvárosában kezdték meg, jelenleg is ott tanulnak mindketten. Nóra a saját származási családjáról kevesebbet mesélt, de férje családjáról sokat megtudtam. Az egyik „nagy cigány család”-hoz tartoznak, Nóra anyósának, Brigittának öt gyereke született, és közülük egy lányon kívül, aki korán vállalt gyereket, minden testvért kitaníttatott: hármójuknak van szakmája, a negyediknek érettségije is, ami a közösségben nagy szó. Nóra anyósát szorgalmas, munkabíró asszonynak jellemzi, aki ezzel kitűnt a telepi családok közül: a telepiek szemében az ő családjuk „kényes”, míg a település „magyar” fele szemében „tisztos” cigány család hírében áll. Nóra éppen Brigittán keresztül találkozott a Biztos Kezdet Gyerekházzal: mikor fia kisebb volt, anyósa volt a Ház munkatársa. Nóra férje is

szakmát tanult, jelenleg építkezési vállalkozóként dolgozik, építkezésekre gyakran visz kisfalvi cigány férfiakat is. Így bizonyos értelemben ő is köztes pozícióban van, hisz helyieknek ad munkát, miközben őt is foglalkoztatják.

Nóra húszas évei elején költözött Kisfalvára, amit eleinte nehezen szokott meg: zárt volt a közösség és a család se fogadta be azonnal. Eleinte a közösség szemében furcsa volt az is, hogy húszas évei elején járó nőként miért nem szült még, különböző találgatásokat hallott a háta mögött. Majd idővel beilleszkedett a családba. Eleinte ő is a telepen lakott, így a telepről szinte mindenkit személyesen ismer, ugyanakkor családjuk igyekszik elhatárolódni a távolabbi rokonoktól. Mikor gyerekeik még kicsik voltak, férjével elköltöztek a telepről Kisfalva külsőre. A költözés nem volt egyszerű, ugyanis az utcában élő, főleg nyugdíjas korú nők bizalmatlanul fogadták őket. Gyanakodtak rájuk és féltek tőlük, amit Nóra azzal magyarázott, hogy persze, „mert cigányok vagyunk”. Ám a ház volt tulajdonosa garanciát vállalt értük, hisz jó híre volt családjának a faluban. Több kisebb atrocitás is érte őket az utcában, de idővel rendeződött a viszony a szomszédokkal. Nóra gyerekei még Kisfalvára jártak óvodába a 2010-es években, az óvoda teljes szegregációja előtt. Nóra úgy meséli, hogy lánya volt az utolsó gyerek még az óvodában, mielőtt csak cigány gyerekek jártak oda. Érdekes kettősség figyelhető meg abban, ahogy Nóra saját elbeszélésében mikor jelenik meg cigányként és mikor nem: míg a költözésről szóló történetében a Kisfalva külsőn lakók szemében Nóráék cigány családként jelentek meg, és ő maga is ezzel magyarázza a lakók bizalmatlanságát, addig az óvoda szegregálódásának történetében Nóra gyerekei nem cigánygyerekként értelmeződnek.

Nóra a 2010-es évek eleje óta van kapcsolatban a Gyerekházzal: eleinte fiával járt ide óvodás kora előtt, így mint anya is megismerte az intézményt. Majd miután megüresedett a munkatársi pozíció, jelentkezett és kisebb megszakításokkal már több mint tíz éve dolgozik itt. Bár szakképesítése nincs, azzal a feltétellel vették fel, hogy elvégzi majd kisgyermekgondozó-, nevelő képzést, amit a munka és saját gyermekei nevelése mellett irreális elvárásnak és célnak gondol, a sokéves tapasztalat viszont kiváltja a képzettséget. A legtöbb anyát és családot személyesen jól ismeri, bár a telepről való kiköltözésük óta nincs mindennapos kapcsolatban velük. Mikor a telepen élt, nagyon gyakran keresték kérdésekkel, kérésekkel munkaidőn túl még az otthonukban is. Bizalmasnak jellemzi több anyával a viszonyát, olyan dolgokat osztanak meg vele, amit másokkal nem mernek, például a családon belüli erőszakot is el tudják mesélni neki. Nóranak erős érzelmi kötődése van sok anyához, illetve gyerekekhez is. Otlétem alatt úgy láttam Nórárt, mint aki kis jelzésekből is megérti és érzékeli az anyák és a gyerekek problémáit, helyzetét. Többször megtörtént a Gyerekházban tett látogatásaim során, hogy

amikor becsöngetett egy-egy család valamilyen kérdés kapcsán, Nóra rögtön ment a konyhába, hogy valamilyen ételt adjon nekik, később mesélte nekem, hogy azonnal látta a gyerekeken, hogy éhesek.

Nóra tehát helyben egy mobilis család „befogadott” tagja, akinek pozícióját, ahogy Kovai (2017) is írja, a rokonsághoz kötődése magyarázza. Bár már befogadták, családtagnak és a rokonság részének számít, mégis a kívülről érkező pozíció, illetve mobilisként a telepi létből való kikerülés távolságot húz közte és a családok, anyák között. A helyi cigány-magyar különbségtétel működését jól jellemzi Nóráék családjának ebben eltöltött pozíciója: a tanulás és a munka a magyarsághoz kötődik, a cigány pozícióból kiemelkedés jelképe. Dolgozó, stabil munkával rendelkező szülőkként gyerekeiket már nem-cigányként értelmezik az óvodában, iskolában, a „cigánygyerek” képnek nem felelnek meg. Azzal, hogy gyerekeiket „kimenekítik” az „elcigányosodott” iskolából, szintén a cigány pozícióból való kiemelkedést erősítik meg. Ugyanakkor a telepen élés a cigány pozícióhoz kötődik, mikor onnan akarnak kiköltözni, még Kisfalva külső magyar lakossága cigányként látja őket és bizalmatlanul viszonyul hozzájuk. Ám az utcában lakókkal megbékélő viszonytal végleg más pozícióba kerülnek a lokalitásban. Szintén Kovai (2017) által megfogalmazott asszimilációs rezsim tisztán látszik Nóra és férje tekintetében: a cigány pozícióból azzal tudnak „magyar”-rá válni, hogy szakmával és stabil munkával rendelkeznek, kiköltöznek a telepről, illetve gyerekeiket elviszik az „elcigányosodott”, szegregált iskolából. Nóráék helyzetére különösen jól illeszkedik a köztes és közvetítő motívum: egyszerre vannak kint és bent a cigány és magyar pozícióban, illetve mindketten köztes és közvetítő pozícióban dolgoznak helyben. Nóra szerepe a nemi rezsim alapján nőkhöz rendelt reprodukív szférában van, a helyi reprodukció szabályozására és szervezésére kijelölt pozícióban dolgozik. Férje a nemi rezsim szerint inkább férfiakhoz rendelt produktív szférában dolgozik, egyfajta munkaközvetítőként értelmezhető, melynek révén elsősorban prekár munkalehetőségeket tesz elérhetővé helyi cigány férfiak számára (vö. Kovai & Puskás, 2023). Működésük során köztes és közvetítő pozícióban újratermelik a magyar-cigány különbségtételként értelmezett osztálypozíciókat, illetve a nemi rendet is.

2.2.4. Pozíció hatása a hétköznapi gyakorlatokra

A három bemutatott karakter helyi kötődése meglehetősen eltér egymástól: Mária tősgyökeres kisfalvi, családja és már munkája is ideköti, Klárát csak a munka köti ide, máshol él és máshonnan is származik, Nóra pedig, bár kívülről érkezett, de a közösség tagjává vált az évek során. Mindez meglátszik abban is, ahogyan a település jövőéről, alakulásáról gondolkodnak, illetve befolyásolja azt, hogy milyen értelmezési keretek állnak rendelkezésükre, illetve hogy

munkájukat ebben hogyan helyezik el. A helyi viszonyok etnicizáló értelmezése kiterjed a gyereknevelés és a „jó anya”-képre is, létrehozza a „cigány anya” és „magyar anya” képét. Ezt a különbségtételt mind a három szereplő újratermeli a hétköznapi gyakorlatok során. Mária narratíváiban jelenik meg a legerősebben, ő gyakran ki is mondja explicit módon és szétválasztva beszél a cigány anyákról és magyar anyákról, meglehetősen homogenizáló képet festve mindkét csoportról. Mária nézőpontjából a cigány és a magyar anyához egészen másképpen kell hozzáállni, mások az igényei, a problémái. Az anyákkal való munka során Mária számára a magyar anya a cigány anya viszonyítási alapja, csak a magyar anyához képest lehet értelmezni a cigány anyát. A magyar anya tudásokkal ellátott, tudatos, felelős felnőtt, aki stabil munka pozícióval rendelkezik és abból tartja el a gyereket, a cigány anya pedig aki elmulasztja mindezeket.

Nóra ritkán választja el explicit módon a cigány és magyar anyákat, inkább a telepí anyák közötti különbségtétel hangsúlyos az elbeszéléseiben. Gyakran fogalmaz úgy, amikor egy-egy hozzájuk járó anyáról kérdezek, hogy ő „nagyon kedves, jó anyukánk”. Nála a törekvő, a „jó anya” normáit átvevő cigány anya jelenik meg a legpozitívabban, miközben a sztereotip cigány anya képnek megfelelő anyákról negatívan beszél. Az ő hiányosságait, hibáikat pedig gyakran egyéni okokra vezeti vissza, míg a „jó anya” érdeme is egyéni. Ez abban is megjelenik, ahogy Nóra munkája során elért sikereiről mesél. Sorra olyan történetek merülnek fel, ahol valaki a „rossz anyából” „jó anyává” válik, felelősséget vállal magáért és a gyerekeiért, tudást szerez, elkezdi figyelni a gyerekei fejlődési fázisait és munkába áll.

Klára narratíváiban a másik két szakemberhez képest kevésbé hangsúlyosan jelenik meg a cigány-magyar különbségtétel, de ő is alapvetően beleilleszkedik az anyaság etnicizáló elbeszélésebe. Klára kívülről érkezik, az ő szemében több jelenség szociális problémaként értelmeződik, gyakrabban hangsúlyozza a külső körülményeket, melyek meghatározzák az anyák hétköznapijait és stratégiáit. Sokkal kevésbé határozottan rajzolja meg a „jó anyaság” kontúrjait. Klára esetében a cigány anya, a saját pozícióját, lokalitását nem fenyegető szereplőként jelenik meg, bizonyos értelemben absztraktabban, kliensként észleli a helyieket, nem mint a saját közössége tagjait. Az ő gyakorlataiban különösen fontos szerepe van a megértésnek, a megfelelő kommunikációnak, a közös bizalmi alap megteremtésének. Klára esetében olyan történetek dominálnak, amelyekben úgy ért el sikert, hogy sikerült bizalmába kerülni az adott anyának, megérteni őt és aki ezután megosztotta vele problémáit, mert tőle segítséget kérni. A cigány-magyar különbségtétel helyi működése tehát mind a három

szakember és az anyák között határt húz és távolságot teremt, nem adva meg a lehetőséget azonosulás létrejöttére.

Mindhárom szereplő valamilyen módon reflektál az őt körülvevő intézményrendszerre, ugyanakkor Klára utal rá leggyakrabban és vezeti vissza arra a problémákat, ezzel részben le is véve a felelősséget a szülőkről. Mindhárom szakember elbeszélésében rosszul működik a rendszer, nem elérhető és esetleges működésű a családsegítő szolgálat és a különböző hatóságok, mint a rendőrség, a gyámhatóság, a nevelőszülő-háló kapacitása alacsony, illetve anyaoththonok tele vannak. Szakemberhiány miatt olyan emberek dolgoznak különböző fontos pozíciókban, akik nem kompetensek. Az intézményrendszer, illetve általánosan a család- és a gondoskodáspolitikátágabb értelmezése, igazságtalan elosztása ugyanakkor egyáltalán nem kerül szóba. Miközben Klára meg tudja nevezni, hogy kinek mi lenne a feladata és felelőssége, hol van mulasztás, ő is tehetetlennek érzi magát ebben a rendszerben. Gyakran emlegeti, hogy az a probléma a rendszerrel, hogy nincs következménye semminek, ők helyben tehetnek bármit, küldhetnek jelzést, akár rendőrt is hívhatnak, de nem fog történni semmi. Nóra és Mária esetében is az intézményrendszerben való tehetetlenség érzése jelenik meg (vö. Husz et al., 2020), ám ők gyakrabban problematizálják a szülők egyéni felelősségét is. Jó példa erre Mária története az időpont-foglalásról. Mivel sokan nem férnek hozzá internethez, vagy telefonjuk sincsen, ezért ő sokszor foglal nekik időpontot szakrendelésre. Ez történt akkor is, mikor egy 18-19 éves lány, aki pár hónapos babával volt terhes, megkérte Máriát anyjával közösen, hogy foglaljon neki időpontot abortuszra. Mária ezt meg is tette, ám a kórház több alkalommal is lemondta, mert nem volt orvos, aki elvégezzék. Ez pedig oda vezetett, hogy túl késő lett és nem lehetett már megszakítani a terhességet. A lány anyja mérges lett Máriára, őt okolta azért, hogy mégis ki kell hordania lányának a terhességet. Mária úgy mesélte el ezt a történetet nekem, hogy milyen szörnyű, hogy itt mindenért őt hibáztatják, hogy nem tudják felfogni, hogy nem ő tehet róla, és ez a legnagyobb probléma. Azt már nem problematizálta, hogy miért mondták folyton vissza, hogy miért van orvoshiány, hogy miért nem jut hozzá a lány az őt megillető fogamzásgátló módszerekhez. Ez persze nem jelenti, hogy Mária fejében nem merülnek fel ezek a problémák is, ugyanakkor a hétköznapiak során sokkal kevésbé helyeződik erre a fókusz és az anyaságra vonatkozó diskurzusban inkább a családok tudatosságát hiányolja.

Mindhárom szakember olyan nő és anya, akik a fizetett reprodukív szférában dolgoznak. A településen az összes ilyen pozíciót nő tölt be, a helyi nemi rend alapján ebből tudnak tőkét kovácsolni. Különösen így van Nóra esetében, akinek szakképesítése helyett saját anyai tapasztalatai, a családok és anyák bizalmas ismerete ad legitimitást tudásának. Máriának a

szaktudása, illetve a pozíciójához kötődő presztízs és hatósági jelleg adja a legitimitást, ám védőnői szerepe is, bár professzionizált formában, de explicit női szakmának tekintik, mely a nők gondoskodási tapasztalataiból építkezik, többek között ezt tudja tőkévé formálni a munkában is. A védőnői szerep a kistélepedésen a legmagasabb presztízzsel rendelkező, explicit női pozíció. A közös női és anyai tapasztalat, a nemi viszonyrendszerben elfoglalt hasonló pozíció létrehozhat azonosulási lehetőséget, ami mentén szolidaritás jöhet létre a szakemberek és anyák között, melyben elbeszélhetővé válik a nőkhöz társított intézményes és informális gondoskodási munkák egyenlőtlen elosztása, és rá lehet mutatni a mindannyiójukat érő strukturális kényszerekre. Mind a három szakember esetében előfordul, hogy anyai identitásuk mentén tudnak azonosulni a helyi anyákkal, hasonló nehézségeikben, dilemmákban osztoznak. Mária esetében csak ritkán kerül elő, ő alapvetően elhatárolja az anyai szerepet és a szakemberséget. Az anyákkal való interakciói során egyszer sem tapasztaltam, hogy említette volna saját tapasztalatát. Ugyanakkor arról mesélt nekem, hogy anyává válása átformálta a védőnői munkáját is, és emiatt sokkal jobban tud azonosulni az anyákkal.

Nóra és Klára is gyakran kapcsolódik a saját anyaságuk mentén a Gyerekházba látogató anyákhoz, ehhez részben a Gyerekház működési formája is több lehetőséget ad, hiszen van idő elmélyülten beszélgetni, nap mint nap találkozni velük. Klára, mivel kislánya éppen egyidős a Gyerekházba járó anyák gyerekeivel, gyakran becsatornázza anyaként szerzett tapasztalatait. Sokszor mesél az Gyerekházba járó anyáknak a lányáról, hogy ő miben hol tart, a különböző fejlesztendő területeket behozza beszédtemaként a közösségbe. Nóra és Klára is megoszt saját történeteket, tapasztalatokat saját terhességük, gyerekeik felnövekedése kapcsán, ami mentén tudnak azonosulni a helyi anyákkal. A Gyerekház dolgozóinak elbeszélései során például többször felmerült, hogy nehéz, ha egy anya egyedül marad a gyerekneveléssel és házimunkával, nem kap segítséget a párjától ebben, főleg, ha még anyagi biztonságot se tud nyújtani számára. Ilyen esetekben az anyák könnyen válnak frusztrálttá és ez rossz anyai gyakorlatokat, türelmetlenséget, ingerültséget vált ki a gyereke irányába. A Gyerekház dolgozói ezekben az esetekben a türelmességre, higgadtságra, tudatosabb jelenlétre próbálják rávezetni az anyákat. Az apák részvételét nem tematizálják, újratermelve ezzel a gyereknevelés női feladatként, a Gyerekház női térként történő értelmezését.

Az anyaság azonban elválasztó is lehet, éppen az elemzés első részében bemutatott szempontok mentén. Az anyákhoz való általános viszonyulás, illetve a róluk alkotott diskurzus révén a szakemberek maguk is újratermelik a „jó anya” és „rossz anya” közötti különbségtételt saját maguk és a látogatott anyák viszonylatában. Ilyen esetekben saját anyai praxisukhoz hasonlítva

tesznek „rossz anya” pozícióba egy-egy nőt. Olyan helyzetekben jelent ez meg a Gyerekház dolgozói esetében, amikor valamilyen krízishelyzet alakult ki egy-egy családban; nem volt mit enniük, elkapott valamilyen fertőző betegséget a gyerek, vagy épp nem váltották ki a gyógyszerét. Ilyenkor a szakemberek anyai szerepben fordultak a helyi anyák gyerekei felé számon kérve az anyákon, hogy nem aggódnak eléggé a gyerekükért. Ők maguk pedig a gondoskodó, aggódó anya pozícióból mesélték ezt a helyzetet nekem, párhuzamba állítva olyan helyzetekkel, melyben ők a saját gyerekeikért kisebb problémák esetén is aggódnak. Ezekben a helyzetekben tehát teljesen leválik a szakemberi lét, és az érzelmi bevonódás jelenik meg elvárásként olyan helyzetekben is, melyeket alapvetően szociális problémák okoznak (vö. Szőke, 2020).

A nőként és anyaként való azonosulás esetenkénti megnyilatkozása mellett a szolidaritás ugyanakkor nem emelkedik egy tágabb értelmezési keretbe, ahol a nemi rezsimben elfoglalt közös pozíció, a nemi rezsim formális és informális reprodukív munkával kapcsolatos igazságtalanságai láthatóvá válnának. Több tényező is szerepet játszik ebben, egyrészt a társadalmi problémák individualizált keretben történő értelmezése (vö. Gillies, 2008), mely során a struktúrák és strukturális kényszerek nem látszanak. Ez erősen összefügg az intézményi keretekkel, mely mind a védőnőtől, mind a Gyerekház dolgozóitól azt várja, hogy felügyelje, tartsa számon az anyák praxisait, közvetítse a „jó gyereknevelési” gyakorlatokat, a jó anyagyerek viszonyt, ez önmagában egy egyenlőtlen viszonyt hoz létre a szakemberek és anyák között. Emellett a lokalításban mindent átjáró etnicizált keretben értelmezett osztálykülönbségek, a cigány – magyar különbségtétel folytonos működése alakítja a szakemberek értelmezési sémáit. Ez olyan erős törésvonalat húz a szakemberek és anyák közé, illetve a különböző jelenségek – köztük a gyerekvállalás és -nevelés, anyaság – értelmezésére is ez nyújt adekvált keretet a lokalításban, ami pedig felülírja a rendszerszintű, nemi alapon szerveződő szolidaritást alapjait.

3. Összegzés

Dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy korgyerekkori intézmények szakemberei hogyan határozzák meg a „jó anya” képét és milyen hatással van erre a szakemberek lokalításban betöltött pozíciója. A szakirodalom rámutatott, hogy a szakemberek „jó anyaság” képére és átadandó normáira hatással vannak a globális új szülőségi kultúra elemei (vö. Gillies, 2008; Lee, 2014; Szőke, 2020, 2022), valamint az állami közpolitikák és intézményi keretek is alakítják azt (Szőke, 2022; Szőke & Geambaşu, 2023; Haney, 2002). A dolgozat újdonsága, hogy a lokalitás és a pozicionáltság hatását vizsgálja az anyakép alakulására. A szakembereket

nem gyakorlatokat és normákat közvetítő, állami politikákat végrehajtó egyéneknek tekintem, hanem a tágabb társadalmi és lokális viszonyrendszerbe beágyazott szereplőknek, akik közvetítő osztálypozícióban (Éber, 2020) osztály- és nemi beállítódásaikat is közvetítik a hétköznapi munka során. Ezzel ők maguk is termelik a különböző viszonyrendszereket, reprodukálják az egyenlőtlenségeket és a hierarchizált különbségtételeket vagy közös pozíció mentén szolidáris viszonyokat is alakítanak ki. A szakpolitikákat ezzel ők maguk utcai bürokrataként (Lipsky, 1980) is konstruálják, nem csak az állami szintről közvetített elvárásokat implementálják a helyi viszonyok között.

A dolgozat alapját egy öt hónap alatt lefolytatott öthetes terepmunka adja, amelynek során egy hátrányos helyzetű, etnikailag megosztott Nógrád vármegyei kistelepülésen, Kisfalván vizsgáltam a helyben működő Biztos Kezdet Gyerekház és a védőnői ellátás hétköznapi működését. Az esetre mint a gondoskodási válság (Fraser, 2016) egy lokális leképeződésére tekintek a félperifériás Magyarország egy periférikus terében, ahol kiemelkedően magas a hátrányos helyzetű gyerekek és családok aránya, illetve a koragyermekkori ellátásokhoz korlátos a hozzáférés (vö. Keller & Szőke, 2018; Husz et al., 2020).

A kisfalvi szakemberek anyaképét három fő motívum szervezi: a tudás/tudatosság, a felelősség és a munka. Az általuk megfogalmazott elvárások szerint az anyáknak felelősségteljes felnőttként tudatosan, a gyerekneveléssel kapcsolatos szaktudások szerint kell nevelniük a gyermekeiket. A Gyerekház dolgozói, illetve a védőnő is alapvetően a helyi alacsony státuszú cigány anyákkal dolgozik, a magyar anyák, bár jelen vannak, de sokszor csak viszonyítási alapként a szakemberek elbeszéléseiben. A jó anya – rossz anya elválasztása átetnicizált értelmezést kap, amely beleillik a helyi cigány – magyar különbségtétel logikájába (Kovai, 2017), ahol a cigány és magyar egy társadalmi pozíciót jelöl, melyet a hétköznapi gyakorlatok során a szakemberek is folyamatosan újraalkotnak. A gondoskodás és a formális bér munka kettős elvárása (Fodor, 2022) is artikulálódik a szakemberek elbeszéléseiben, ám – szemben a magas státuszú szülők felé közvetített elvárásokkal – kifejezetten a munka, a „dolgoosság” lesz helyben a jó anyaság kritériuma, összekapcsolva a jó anya képet a munka alapú társadalom elképzeléseivel. A három szakember pozíciójának és életútjának bemutatásán keresztül rámutattam, hogy különböző pozicionáltságuk miatt más-más viszonyt alakítanak ki az anyákkal és más elvárásokat fogalmaznak meg feléjük. A dolgozat állítása, hogy a helyi cigány – magyar különbségtétel olyan erősen határt húz az anyák és szakemberek közé, hogy a szakemberek és anyák nemi rezsimben elfoglalt hasonló pozíciója nem tud olyan szolidáris

viszonyokat létrehozni, mely rá tudna mutatni a gondoskodás egyenlőtlen és igazságtalan elosztására.

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Hivatkozott irodalom

- Bass, L. (Szerk.). (2012). *Az ötödik év után. Egy félbeszakadt akciókutatás története 2006-2011*. Gyerekesély Közhasznú Egyesület.
- Béki, O. (2013). A serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. *Belvedere Meridionale*, 25(3), 117–129.
- Blaskó, Z. (2011). „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?” Interjú kutatás kisgyermekes anyák körében. *Demográfia*, 54(1), 23–44.
- Darvas, Á., & Szikra, D. (2017). Családi ellátások és szolgáltatások. In *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015* (o. 215–254). Osiris.
- Doepke, M., & Zilibotti, F. (2019). *Love, money & parenting: How economics explains the way we raise our kids*. Princeton University Press.
- Durst, J. (2007). Kirekesztettség és gyermekvállalás: Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységeinek változása néhány gettósodó aprófaluban. PhD disszertáció. Budapest Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola. Elérhető: https://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf [Letöltve: 2023-10-23]
- Éber, M. Á. (2020). *A csepp: A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág Kiadó.
- Éber, M. Á. (2022). A „középosztály” eszménye és a köztes-közvetítő osztályok: Osztályhelyzetek és mozgósító ideálok a félperifériás magyar társadalomban. *Replika*, 125, 35–53.
- Ercse, K. (2019). Az egyházi fenntartású iskolák és a szelekció, szegregáció kapcsolata. *Iskolakultúra*, 29(7), 50–72.
- F. Lassú, Z., & Hajdú, K. (2023). Lépésről lépésre: A családkísérés mint a Jelenlét eszköze. *Máltai Tanulmányok*, 5(2), 60–80.
- Feischmidt, M. (2007). Az antropológiai terepmunka módszerei. In É. Kovács (Szerk.), *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet* (o. 223–233). Néprajzi Múzeum.
- Fodor, É. (2022). *The Gender Regime of Anti-Liberal Hungary*. Springer International Publishing.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, 100, 99–117.
- Gábel, D. (2020). Gondozói migráció és és nemi szerepfelfogások. *Demográfia*, 62(4).
- Geambaşu, R., Gergely, O., Nagy, B., & Somogyi, N. (2020). Qualitative Research on Hungarian Mothers' Social Situation and Mental Health During the Time of the COVID-19 Pandemic. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 151–155.

- Geambaşu, R., Gergely, O., Nagy, B., & Somogyi, N. (2022). Alapvető anyaság: Az anyai szerep felértékelődése középosztálybeli magyar nők körében az első Covid19-lezárások idején. *socio.hu*, 12(4), 4–29.
- Gillies, V. (2008). Childrearing, Class and the New Politics of Parenting: Class and the New Politics of Parenting. *Sociology Compass*, 2(3), 1079–1095.
- Gregor, A., & Kováts, E. (2020a). Koronajárvány: A gondoskodási válság látványos lelepleződése. In N. Fokasz, Z. Kiss, & J. Vajda (Szerk.), *Koronavírus idején* (o. 127–133). Replika e-könyv.
- Gregor, A., & Kováts, E. (2020b). Work–life: Balance? *socio.hu*, 9(Special Issue), 91–115.
- Gupta, A., & Ferguson, J. (Szerk.). (2023). *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science* (1. kiad.). University of California Press.
- Haney, L. A. (2002). *Inventing the needy: Gender and the politics of welfare in Hungary*. University of California Press.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. Yale University Press.
- Heckman, J. J. (é. n.). The Economics of Inequality: The Value of Early Childhood Education. *American Educator*, 35(1), 31–35.
- Holstein, J. A., & Gurbrium, J. F. (2013). Az aktív interjúkészítés. In *Szavak, képek, jelentés: Kvalitatív kutatási olvasókönyv* (o. 117–138). L'Harmattan Kiadó.
- Horváth, A., & Gárdos, J. (2021). Anonimizálás – mi végre? Módszeresen-beszámoló. *Szociológiai szemle*, 31(4), 98–104.
- Husz, I. (2023). *Esélyteremtés projektalapon*. Gondolat Kiadó.
- Husz, I., Kopasz, M., & Rácz, A. (2020). A szegénységben élő gyermekes családok társadalmi mobilitásának esélyei a családsegítő szakemberek szemszögéből. *Esély*, 31(4), 32–53.
- Inglot, T., Szikra, D., & Raţ, C. (2022). *Mothers, Families or Children? Family Policy in Poland, Hungary, and Romania, 1945-2020*. University of Pittsburgh Press.
- Kalichné Simon, M. (2015). *A védőnői hivatás története*. Medicina könyvkiadó Zrt.
- Keller, J. (2018). Az esélykiegyenlítés egyenlőtlen feltételei: A koragyerekkori szolgáltatások intézményi aszimmetriái. *Esély*, 2018/5, 48–75.
- Keller, J., & Szőke, A. (2020). A Sure Start? *Intersections*, 5(4).
- Kemény, I., & Janky, B. (2003). A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 12(2), 309–315.
- Kovai, C. (2017). *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. L'Harmattan.
- Kovai, C., & Puskás, F. (2023). Munkaerő-tartaléksereg, felesleges népesség, prekariátus? “Ötletek” a magyarországi cigányság osztályhelyzetének értelmezéséhez. *KORALL: TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT*, 24(92), 80–108.
- Kövér, Á. (2019). Nemzeti Konzultáció 2018 – A családok védelméről. Töprengések a konzultáció „kérdéseiről”(2. Rész). *TNTeF*, 9(3), 23–38.
- Kutrovátz, K. (2023). Intenzív szülőség: A szülők és kamaszok közösen töltött idejével és a technológiahasználat mediációjával kapcsolatos perspektívák. *socio.hu*, 13(3), 96–108.
- Lee, E. (2014). Introduction. In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish, *Parenting Culture Studies* (o. 1–22). Palgrave Macmillan UK.

- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation.
- Macvarish, J. (2014). The Politics of Parenting. In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish, *Parenting Culture Studies* (o. 76–101). Palgrave Macmillan UK.
- Nagy, B. (2016). Ki áll a sikeres nő mögött? *Socio.hu*, 2.
- Neményi, M. (2001). *Egy határszerep anatómiája. Védőnők a nemi, szakmai és etnikai identitás metszéspontján*. Új Mandátum.
- Németh, K. (2020). Az interjú. In A. Jakab (Szerk.), *Empirikus jogi kutatások* (o. 383–408). Osiris.
- Neumann, E. (2022). Populizmus, egyházak és oktatáspolitikai a 2010 utáni Magyarországon. *Educatio*, 31(3), 343–355.
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (2000). *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*. National Academies Press.
- Sipos, A., & Szalma, I. (2023). A reprodukcióra vonatkozó politikák változása Magyarországon 2010 és 2022 között. *METSZETEK*, 12(3), 32–57.
- Szakmai Ajánlás a Biztos Kezdet Gyerekházak szolgáltatás működtetésére* (2023). Belügyminisztérium. Elérhető: https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2023/06/Biztos-Kezdet-Gyerekhaz_Szakmai-ajanlas_2023-002.pdf [Letöltve: 2024.03.02.]
- Szikra, D. (2018). *Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában* (o. 219–240). Lépték és irónia.
- Szombati, K. (2018). *The revolt of the provinces: Anti-Gypsyism and right-wing politics in Hungary*. Berghahn.
- Szomor, É. (2012). Korai képességgondozás – Biztos Kezdet Gyerekházak. In L. Bass (Szerk.), *Az ötödik év után Egy félbeszakadt akciókutatás története 2006-2011*. Gyerekesély Közhasznú Egyesület2.
- Szőke, A. (2012). Rescaling states- rescaling insecurities Rural citizenship at the edge of the Hungarian state. PhD disszertáció. Central European University Department of Sociology and Social Anthropology. Elérhető: <http://www.etd.ceu.hu/2012/sphsza01.pdf> [Letöltve: 2024-02-10]
- Szőke, A. (2020). « Bons parents » et « enfants bien-aimés »: Parentalité intensive et pratiques quotidiennes dans les services d’aide à l’enfance en Hongrie. *Lien social et Politiques*, 85, 108–127.
- Szőke, A. (2022). From the material to the emotional?: Parenting ideals, social differentiation, and child welfare services in Hungary. *Intersections*, 8(3), 48–65.
- Szőke, A., & Geambaşu, R. (2023). „Jó játszást!?”: Az óvodapedagógusi hivatás deprofessionalizációja és annak feszültségei Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 33(3), 4–33.
- Szőke, A., & Kovai, C. (2022). State intervention and parenting in CEE and beyond. *Intersections*, 8(3), 1–11.
- UNESCO. (2023). *What you need to know about early childhood care and education*. Elérhető: <https://www.unesco.org/en/early-childhood-education/need-know> [Letöltve 2024. 04. 15.]
- Walby, S. (2004). The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 11(1), 4–29.

Walby, S. (2020). Varieties of Gender Regimes. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 27(3), 414–431.

Jogszabályok

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 40. §, 40/A. §

26/1997. (IX. 3.) NM rendelet, az iskola-egészségügyi ellátásról

49/2004. (V.21.) ESzCsM rendelet a területi védőnői ellátásról

2015. évi CXXIII. törvény az egészségügyi alapellátásról

Magyarország Alaptörvénye